

თამარ მეფე

ზეპირის აგებუით.

მუთისუ გამოცემა

თფილისი 1911 წ.

თარგმანი

ქართულ მასშტაბთან შედარების
ცნობებით.

33801

ზ. კიკინაძისა

მეთხვე გამოცემა

თბილისი

სტამბა „ნადეჟდა“ სემენოვის ქუჩა № 4.

1911

თამარ მეფე

როგორც ქვა და რკინას ერთმანერთთან შეტყორცნით გამოკრთება ცეცხლი, არუ ნაბერწკალი, ეგრეთვე აღმობრწყინდება თამარ მეფის ცხოვრების ამბავი. „ქართლის ცხოვრების“ თქმით ამ მეფის ცხოვრების აღწერა შეუძლებელია, ძნელი, მიუთხრობელი, ენით გამოუთქმელი. მის მომთხრობელს ბერძენთ ფილოსოფ პლატონის და არისტოტელის ენა უნდა ჰქონდეს, ანუ ქართველთ დიდებულის რუსთაველის კალამი.

„თამარს ვაქებდეთ მეფესა, სისხლისა ცრემლ დათხუელი“
„მეწინად ვიხმარე გიშჩის ტბა და კალმად მინა რხუელი“.

თამარ მეფის ცხოვრების აღწერის სიძნელე ძველადვე გამოთავეს ქართველთ ნასწავლ ფილოსოფებმა. მაგალითებრ: თამარ მეფის დროის ქართველთ ფილოსოფ ივანე შავთელი ამბობს:

„შემოკრბით ბრძენნო, ათინელთ ძენო,
თამარს ვაქებდეთ მეფედ ცხებულსა,
კრიტს; ალაბს, მადრბს, ეგვიპტეს, მაშჩაბს,
ჩინეთ-ჩინეთსა, თარშის ქებულსა“.

იმავე დროის ქართველთ მეორე გამოჩენილ ნასწავლმა ფილოსოფ გრიგოლ ჩახრუხაძემაც მიმართა თამარის სიბრძნის აღწერას ასე:

„შო, ფილასოფნო, სიტუფითა არსნო,
თამარს ვაქებდეთ გულის-ხმიესა,
არისტოტელო, ბრძენტა ტომელო,
თუ რას არ შესძლებს ენა ძლიესა“.

ჩვენ ყველას ვერ მოვსთვლით აქა ნამეტურ შეამკეს და აღიდეს შეზღვე დროის ქართველთ კათოლიკოზებმა თავიანთ ლექსებ — იამბიკოებში:

თამარ მეფე ბრძანდებოდა გიორგი მეფის ქალი, გიორგი მესამის მამა იყო დიმიტრი მეფე, დიმიტრის მამა დავით მესამე, შემდეგ დავით აღმაშენებელად წოდებული, რადგანაც ამ მეფემ გაანათავისუფლა საქართველო არაბებისაგან. მაშინ საქართველო არაბებს აძლევდენ სახელმწიფო ხარჯს, არაბებს ორასი წელიწადი ეჭირათ საქართველო, ამ ღვაწლისთვის დავით აღმაშენებელი ქართველთა კათალიკოზების ბრძანებით წმინდანთა იქმნა მიღებული. ამის შვილი დიმიტრი მეფეც ბრძენი მეფე იყო, ეს ბერათ შედგა, სახელად დამიანე დაარქვეს, ქართულს მწიგნობრობასაც მისდევდა, — მეფობა შეიღს, გიორგი მესამეს ჩააბარა. როგორი ბრძენ მეფენიც დავით და დიმიტრი ბრძანდებოდნენ, ასეთივე ბრძენ იყო გიორგი მეფეც, გიორგის ქალი ბრძანდებოდა თამარ მეფე, ანუ თამარ მნათობი, რუსთაველის სიტყვით მზის სადარი, ბინდის გამსხივებელი, ქვეყნის მზე-თინათინი.

თამარ მეფის დედა ბრძანდებოდა ოსეთის მთავრის ხუდანის ასული ბურღუხან დედოფალი მეტად ჭკვიანი. ჩვენის ისტორიის თქმით ეს დედოფალი უმაგალითოს კარგის თვისების ყოფილა, მას დიდათ ებრალებოდა ლარიზნი, ლატაკნი, ბრალეულნი, დამნაშავენი, ყველას ქომაგი, ყველას მომხრე, ლატაკებს თვით თავის ხელით უჭრიგებდ სარჩო საბადებელს, მოწყალებას. გიორგი მეფეც ასეთივე კეთილის თვისების ბრძანდებოდა. ამათ ასწავლეს თამარ მეფეს ნაზი კრძალულება, მაღალი სათნოება, დამნაშავეთა საქმეების კარგათ განსჯერება, მერე მის გარჩევ-განბჭობა, ყველას შეწყალება, ყველას პატივი, დიდთა და მცირეთათვის ერთი სამართალი.

მეფე გიორგიმ, დიმიტრიმ და დავით აღმაშენებელმა თვის ჭკვიანის მოქმედებით საქართველო ყოველნაირის მხრით აღამაღლეს, დააწინაურეს, თანაბარ გახადეს იმ დროის ყველა განათლებულ საეფოების, რომლებიც დიდის დიდებით ბრწყინავდენ, ასეთ განათლებულთ ტომთა ეკუთვნოდნენ ელინი (ბერძენი), იტალიელნი, ფრანგნი და ზოგი ერთიც

სხვა განათლებული ქრისტიანთ სამეფონი. მაშინ საქართველო ამათი ცალი და სადარი იყო, ამიტომ ეწოდა ქართველთ ბრძენ კაცთაგან ხსენებულ დროის საქართველოს „აქრას საუკუნე“ „ასე რომ დიდებულს და ბრძენს თამარ დედოფალს მამა-პაპათაგან ჩაბარდა ძრიელი საქართველო, ძრიელ სამეფოს მოველინა ჭკვიანი დედოფალი და ამან უფრო გააძლიერა ბევრ ნაირის ძლიერებით ამაღლებული საქართველო.

ასეა ყველგან სადაც კი დედ-მამას კაი შვილები გამოსდით, უხეირო შვილების შეოხებით ბევრი ოჯახი დაცემულა, ბევრი სამეფოებიც მოსპობილა, ბევრს მამასახლის დაუკარგავს თვისი მამასახლისობა, ბევრს მეფეს მოჰკლებია ბოლო, წართმევა გვირგვინი და ტახტი. ჩვენ ქართველნი ძლიერნი და ბედნიერნი ვიყავით მაშინ, ვიდრე კარგი მეფეები და თავადები გვყავდნენ, დავეციოთ მას შემდეგ, როცა უპირველესად ესენი წახდენ, როცა ამათ უძლური ხალხის საქმეს გული აჭყარეს, თვალი მოარიდეს, დიდ პატარაობა დაარსეს, მაღალი წოდება გაამედიდურეს, ხელში მათ უძლურთა მომრეობის ძალა მისცეს, ბევრნაირის უსამართლოების ძალოვნებით შემოსეს, დიდსა და მცირეთ შორის დიდი განსხვავება და გარჩევა დაათუძნეს.

საქართველო ამაღლდა რიგიანის გამგე პირებისაგან, — საქართველო დაეცა ურიგო მეფე-თავად-პირებისაგან.

თამარ მეფე დაიბადა 1159 წ. იგი მეტათ ჯან საღი ბრძანდებოდა. შესახედავობით ყოფილა მეტათ ნარ-ნარი, მშვენიერის თვალ ტანადობის, ყმაწვილის ხილვას ყველა განცვიფრებაში მოჰყვანდა. თამარის დაბადება მთელმა ქართველობამ დიდის დიდებით იღრესასწაულა. თამარის დაბადების დღესასწაულის მიზეზათ ისიც იყო გამხდარი, რომ გიორგი მეფე, ე. ი. მამა თამარ მეფისა და მეუღლე გიორგი მეფის, დედა თამარის, — დედოფალი ბურდუხანი ქართველებს დიდათ უყვარდათ. ამ სიყვარულს ნათლათ აცხოველებდა მათი კარგი მოქმედება, ერის უზადოთ სიყვარული, მათი უმანკოთ

პატივის ცემა და ქართველთა ტომის წარმატების საერო და-
ლადი. ერის უზადო სიყვარულს უარესათ აფართოვებდა და
ამძლავრებდა იმ დროის ქართველთა ტომის სიუხვე, სიდი-
დე, მაშინ ქართველი ტომის ორივე სქესის რიცხვი ითვლე-
ბოდა 10 მილიონზე მეტი. ამას გარდა მაშინდელს ქართვე-
ლებში სხვა ბევრო კეთილი რამ წარმატებით მხარეებიც არ-
სებობდა, მაგალითებრ: მაღალსა და დაბალს წოდებაში არ
იყო ისეთი ზიზლი და მტრობა გავრცელებული, რაც ჩვენდა
საუბედუროთ ეს შემდეგ დროის ქართველებში გავრცელდა.
მაშინ თავადი, აზნაური, მღვდელი და გლეხი ყველა ქართ-
ველ იყო, ყველას თავის თავი ქართველად მიაჩნდა, ყველა
მით ნეტარებდა, რომ იგი საქართველოს შვილი იყო, ერთის
ტომის-აკვნის ძენი, ერთის კერის წინაშე ყველა ერთობით
მსხდარი. იცოდნენ მათ ისიც კარგათ, რომ ვიდრე მათ შო-
რის იქმნებოდა მტკიცე ერთობა, მინამდის მათ მტერი ვერას
დააკლებდა, ვერ გასტეხდა, როცა ეს ღირსება დამცირებულ
შეიქმნებოდა მათ შორის, მაშინ მათ მტერიც აღვილად მო-
ერგოდა. ამ ბრძნულს ანდაზას ასაბუთებს შემდეგი თქმუ-
ლება:

„შურმან ქართველას კაცისამან დააქცია აჯახა თვით ქართვე-
ლთა, ფერფლათ აქცია ჩვენი მამული.“

როცა ქართველთა შორის შურმან იწყო მალლა წევა
და გაფართოვება, მას შემდეგ ქართველი ერიც მიეცა ვრდო-
მილებას და უძლურებას, ამ მოსაველს ის გარემოებაც უფრო
უწყობდა ხელს, რომ ჩვენს გარშემო მაჰმადიანთ იწყეს აღო-
რძინება და გამაგრება, ეს რომ ასე არ ყოფილიყო, მაშინ
საქართველო ვერ აღორძინდებოდა და ვერ დაწინაურდებო-
და იმ სახით, როგორც იგი დაწინაურდა მშვენიერის, დაბე-
ბით, სოფელ-ქალაქებით, გზა და ხიდებით, მეურნეობით,
ხელოსნობით, ეკლესიების შენებით, სწავლით და ხალხის
რიცხვით, მაშინ იმოდენათ ძლიერი იყო ქართველი, რომ
მარტოთ, ახალციხის მხარეს ერთი მილიონი ქართველობა

სცხოვრობდა, მაშინდელ ქართველთ ძლიერებას განცვიფრებაში მოჰყავს ჯვით დღევანდელ ქართველს გარეშე უცხო მოგზაურიც, ჩვენ-კი დაბრმავებულები ვართ.

თამარ მეფე პატარაობიდან იზრდებოდა სამეფოს სახლში, მას ზრდიდნენ იმ დროის ქალების სწავლის წესდების კვალითა. უმეტეს ყურადღებას აპყრობდა რუსუდან დედოფალი, მამიდა თამარისა. ეს დედაკაციც მეტათ ჰქვიანი ყოფილა, შორს მხედველი, მკოდნე იმ დროის ყველა სწავლა მეცნიერების, მასთანვე ხელსაქმეშიაც დახელოვნებული, კრა, კერვა და ქარგვა უმაღლესის ზომით სკოდნია. ამ ქალს დიდათ სურდა საქართველოს სიძლიერე და სიდიადე, თავის ძმა გიორგი მეფეც დიდათ უყვარდა. თამარ მეფე სწავლაში მეტათ ხალისიანი ყოფილა, ყველა საგნებს იგი უადვილესად ითვისებდა. თამარმა კარგათ შეისწავლა ქართული ენა, საქართველოს ძველი ისტორია, სამღრთო წერილი, სხვა-და-სხვა საგნები, ბერძული ენა და მათი მწიგნობრობა, ლათინური ენა და წერა-თაბრული, სომხური და რუსულიც, რადგანაც მაშინ რუსნი ქრისტიანები იყვნენ, მასთან ძლიერნი-მართლმადიდებელნი. ყველაზე მეტი გონიერება ამას ეტყობოდა სახელმწიფო საქმეების მართვის გონიერებაში.

თამარ მეფეს მშობლები აღრე დაეხოცა, მცირე დროს მის მამიდაც მართავდა საქართველოს ტახტს. თამარი მოწიფულებას მიეცა, მას გათხოვება დაუბირეს, მაგრამ იგი არა ნდომობდა. მამის თხოვნას გარდა მამიდამაც სთხოვა გათხოვება, თამარმა შეისმინა მათი თხოვნა, მალე საქმროთ რუსეთის მეფის ანდრია ბოლოლოუბსკის ვაჟი მოიყვანეს და მასზე დააქორწინეს, მაგრამ ამითი ცოლ-ქმრობა მცირე ხანს დარჩა, იგინა მალე განქორწინდენ, რუსი გიორგი სტამბოლს გაიქცა, იქ ბერძენთა იმპერატორს შეველას სთხოვდა, ჯარი მომეცი, წავალ საქართველოში და თამარ მეფეს შევებმები და მე გავმეფდებიო, მაგრამ ბერძენებმა დახმარება არ მისცეს, იგი მოვიდა მაშინდელს ერუშეთში, (ართაანის ოლქი) იქა-

ური ქართველების ზოგიერთი მთავრები მიიმხრო და თამარს ომი დაუწყო, მაგრამ იგი მალე იქმნა ძლევული, საქართველოდგან გააძევეს, ამით გათავდა თამარის საქმე.

თამარ მეფე ერისა და დიდებულთა თხოვნით დიდუბის ყველა წმიდის ტაძარში დაგვირგვინდა. დანიშნულს დღეს დიდი ხალხი შეიკრიბა. ეკლესიაში დაიწყეს წირვა და გალობა, მგალობელნი გალობდნენ შესანიშნავის იმ დროის გალობით. გვირგვინის კურთხევის შესრულების დროს, თამარ მეფესთან მიბრძანდა ქუთათელი, მთავარ ეპისკოპოზი, ანტონ საღირის ძე, კაცი თავის დროის კვალათ მალლის სწავლით შემოსილი, ამან დაადგა თამარ მეფეს თავს გვირგვინი. შემდგომ ამის მოიღეს ხმალი: ვარდანის ძემ, ამანელის ძემ და სხვათა შემოსეს თამარ მეფე. ამავე დროს, სამეფოს მხნეობისა და ერთგულობისათვის დალოცეს დიდის დიდებით კახბერი კვირიკის ძე ერისთავი რაჭისა და თავკვერისა, წირვაზე შეაქეს ქართველთ მღვდელ მთავრებმა, მათ ადიდეს დიდებული თამარი, მელექსეებმა აქეს ლექსებით თამარ მეფეს ჭკუა და გონიერება..

ამ დღისთვის და შემდგომც დიდუბეში იკვლოდა დღეში ათასი ცხვარი, ძროხა, ხბო, თხა და გარეული ნადირი, კარგათ მომზადებული საქმელები მიერთმეფოდათ სტუმრებს და მოწვეულთ უცხოთა, ამათ გარდა ყოველ დღე ურიგებდნენ საჩუქრებს, მისმა უხვმა საჩუქრებმა დაამდიდრა ლარიბ-ლატაკნი. ობოლ ლატაკებთ მიუჩინა გამზდელნი, მოხუცებულთ მათხოვართათვის გააკეთებინა სამადლო სახლები. გააკეთებინა უცხოელთ მოგზაურთათვის სასტუმრო სახლები, ქარვასლები. ერთის სიტყვით თამარ მეფე სრულის სიუხვით მიეგება დაგვირგვინებას. მაშინ თურმე დიდუბის ეკლესია დიდი ეკლესია ყოფილა, მიტომ დაგვირგვინებულა აქ, რომ ყველა უმაღლესი პირი მოთავსებულიყო ეკლესიაშიო. შემდგ საუკუნოებში ეს ეკლესია მტრისაგან მთლიათ დაიქცა, მერე დაქცეულის ნაშთები ჟამთა მიმდინარეობის ქარმა წვი-

მამ და სეტყვამ სრულიად მოსპეს, გააქრეს სამუდამოთ. ამ ეკლესიის ალაგას შემდეგ აღგებულ იქმნა პატარა ნიში, რომელზედაც ამ XIX საუკუნეში აღაშენეს ახალი ტაძარი.

დაგვირგვინების შემდეგ თამარ მეფემ დიდი ყურადღება მიაქცია სამეფოს საქმეებს, ჯარის ცხოვრებას, ხალხის საქიროების გაცნობას, ეკლესიების შენებას, არხების გაყვანას, სასწავლებლებმა ერთი ათად იმატეს, კარგათ გაჩაღდა ქართული მწიგნობრობა, გამოვიდნენ შესანიშნავი შოთა რუსთაველი „ვეფხისტყაოსნის“ დამწერი, იოანე შავთელი, ფილოსოფი; გრიგოლ ჩახრუხაძე, დავით საათაბაგოელი, „ვისრამიანის“ მთარგმნელი, სარგის თმოგველი „დილარიანის“ დამწერი და ზოგიც სხვანი სამხედრო და სასულიერო გვამნი, შოთა რუსთაველმა „ვეფხისტყაოსანი“ საქართველოზედ დაწერა. როგორც როსტევან მეფეს თინათინის მეტი სხვა შვილი არ ჰყვანდა, მან დააგვირგვინა თინათინი მეფედ, ესევე იყო თამარიც. ამის მამას თამარის მეტი სხვა ძე არ ესვა. როსტევან მეფე—გიორგია, არაბეთი—საქართველო. თინათინი-თამარი, ინლიეთი-იმერეთი, ქაჯეთის ციხე—ახლანდელი ქაჯეთის ციხე, ქაჯელნი-სამცხელნი. ხატაველნი-ოსები.

თამარ მეფეს სამეფო მოვალეობის გარდა მეტათ კარგად ჰქონდა შესწავლილი ხელ საქმეც, სამეფო საქმეების გარჩევის და განბჭობის შემდეგ იგი ჰკერავდა და ჰქარგავდა, სხვა და სხვა სამღვდელმთავრო სამოსს, უმეტეს ეპისკოპოზების სამოსს ჰქარგავდა, მერე მათ ეპისკოპოზებს სწირავდა. მისის თითები შეკერილ და მოქარგულ დაფარნებით საფე ყოფილა ძველათ საქართველოს დიდრონი ეკლესიები. დღევანდლამდე იხილვება სურათი მისის გულსაკიდის ჯვარისა, ქართული წერაც ქარგვასაებ სკოლნია, მისგან დამტკიცებულ-სიგელ გუჯრებმა ჩვენ დრომდინ მოაღწიეს, ამ გუჯრებზე თამარ მეფე განსაცვიფრებელის ოსტატობით აწერს ხელს, სულ ორს ასოში იხატება მისი სახელი—თამარ მეფე. თამარ მეფის საბედნიეროთ, მის მეფობის დროს, შეესწრნენ მეტად ჰკვიანნი

და ბრძენ სამეფო ქართველთ გამგენი. ეს პირნი იყვნენ თამარ მეფის მარჯვენა მკლავნი. ამათმა უზადო მოქმედებამ, სამეფო საქმეების ღრმად ჩაკვირებამ ქართველთა შინაურსა და გარეულს საქმეებს მეტათ კარგი, სრული, დიადი მიმდინარეობა მისცეს. ასეთ პირებს ეკუთვნოდნენ ზაქარია მხარგძელი, ივანე მხარგძელი, ვარამ გაგელი, შალვა ფორელი და სხვანი.

ამათმა ძლიერმა მკლავმა და მიწის მგელობამ საქართველოს მისცეს თვის ადგილებთა სიმტკიცე, სამეფოს სამფლობელო ადგილების შემოხაზვა, ამათ განავრცეს და მტკიცეხუ შემოფარგლეს ქართველთა მიჯნები, გაოხრებული ჰაოსიანთ ქალაქებიც ამათ დაუკავშირეს უფრო მტკიცეთ ქართველებს, ქართველ მეფეთა სამახსოვროთ ანში რამდენიმე ქართველთა ეკლესიებიც აღაშენეს. რომლებმაც შემუსრვით ჩვენ დრომდისაც მოაღწიეს. ერთ ამ გმირთაგანი სარწმუნოებით მართლმადიდებლობას დაუკავშირდა, რადგანაც იგი გრიგორიანი იყო, ამ გარემოებამ ჰაოსიანთა და ქართველთ შორის განხეაქილება ჩამოაგდო, მაგრამ თამარ მეფემ ეს მალე დააწყნარა. მინც უნდა ესთქვათ, რომ ზაქარია და ივანე მხარგარძელნი სარწმუნოებით იყვნენ გრიგორიანნი, ფორემ გვარტომობით, ენით და ხასიათით ნამდვილ ქართველები იყვნენ. ამათსავე დროს, ქართულს მწიგნობრობას გარეშე ბრწყინვალეთ მოქმედებდენ ივანე შავთელი, კაცი ფილოსოფი, მალალის გონების მექონი. გრიგოლ ჩახრუხაძე, კაცი გამოჩენილი გამგე და მოსე ხონელი, ამირან დარეჯანიანის დამწერი ქვეიანი მოსამართლე და რამდენიმეც სხვა სასულიერნო პირნი.

ამათ დროს საქართველო ირიცხებოდა რკინის პალოდგან დარუბანდამდე. თფილისი მაშინ სამეუფო ქალაქათ ითვლებოდა და, მცხეთა საკათალიკოზო დედა ეკლესიად, კათალიკოზოცხეთაში ბრძანდებოდა, ტფილისში თფილელი მიტროპოლიტი განაგებდა. თამარ მეფეც უმეტეს ტფილისში სცხოვრებდა. განვლო დრო-ჟამმან და ქართველთ დიდებულთა შორის დაი-

ბადა თამარ მეფის გათხოვების აზრი. მალე დანიშნეს კრება, თათბირი ჰქმნეს და გარდასწყვიტეს თამარ მეფის მეორე ქმარზე გათხოვება, მოციქულათ მიუგზავნეს მამიდა—რუსუდან დედოფალი, ამან აუწყა თამარ მეფეს ერის წადილი და თვითაც დაავალა გათხოვება, თამარ მეფემ შეისმინა მაზიდის რჩევა, გათხოვებაზე თანხმობა განაცხადა. სასიძო მალე გამოსჩნდა, ეს იყო ოსეთის მთავრის შვილი—დავით სოსლანი.

დავით სოსლანი თავის დროის კვალათ განვითარებული პირი იყო. იმ დროის ოსები მთლათ ქრისტიანები იყვნენ, მათში გავრცელებული იყო ქართული ანბანი, ქართული წიგნები, იგინი მეზინ მკაფიოდ ქართველობდენ, შემდეგ კი უბედურმა გარემოებამ და ჟამთა ვითარების პირობებმა ოსები გაათათრა, განათლების წარმატებას მოაცილა, უკანასკნელ იგინი გადაასხვაფერა. დავით სოსლანი იყო იმ დროის ერთ განვითარებულ მთავართაგანი, გვარად ესეც ბაგრატოვანი, ძველი შტო და მომავალი თვით თამარ მეფისა, დავით ყველაფრით მოსაწონი ყოფილა, თანხმობის შემდეგ ქორწილი მალე მოხდა, ქორწილი დიდუბის ეკკლესიაში მომხდარა, რადგანაც ამავე ეკკლესიაში დაგვირგვინდა. ამ დაგვირგვინების სახსოვრად იოსებ დავითაშვილმა სახალხო კილოთი სთქვა შემდეგ ლექსი:

„საქართველთს დედოფალი, დედა ქართლისა თამარი,
სიმშვენიერათ მოსიღი, ამომავალი მსის დარი,
დავით სოსლანის მეუღლე, რომელს უმშვენა მან მხარა!
დიდუბეში იქორწინა, სდაც რომ საყდარი არი,
ასი სული ცხვარი დაჰკლან და ორასი ნიშა ხარი,
ქერიც ობლებსა უწყალობა ოქრო, ვერცხლი დიდი ძალი,
სიბრძნით სიუხვით ქებული, დილის ცისკარი სადარი,
ის მნათობი ქვეყნიური, მკვდარიც ვერ ვნოვით სად არი?“

ქორწილის შემდეგ თამარ მეფემ დიდი წყალობა გასცა ლარიბებზე, როგორი მოწყალეც თამარ მეფე ბრძანდებოდა,

სწორეთ ისეთივე აღმოსჩნდა დავით მეფეც, ამათ ქართველთა შორის დაამყარეს მშვიდობიანი წესები, ურჩნი დაამუხლეს, მზავრელნი ალაგმეს, სამეფოს საქმეები ოსტატურათ განაწყეს, ყველა სახელმწიფოებთან ოსტატურათ იწყეს კავშირი, უმეტეს ამათ ყურადღება მიაქციეს დასავლეთ სამხრეთ საქართველოს კუთხეებს, ოლთისისკენ, ყარსის, ერუშეთის (არდაგანის) და სხვა ასეთ კუთხეებში მრავლათ იწყეს ციხე, კოშკხიდების გაკეთება, მათგან გაკეთებული ხიდები აქარა, ლივანა, შავშეთში დღესაც მრავალია, ხალხი ამბობს, რომ იგი თამარ მეფის ნაკეთებიაო, ამათ იცოდნენ ამ კუთხეების მნიშვნელობა და მიტომ მიაქციეს მას ყურადღება, პირველად თამარ მეფეს ამ კუთხისაკენ მოუხდა ომი ნუქარდინთან, ნუქარდინ ძლეულ იქმნა. ამაზე გამოითქვა შემდეგი ლექსი გადასხვაფერებით:

„თამარ მეფე და სონთქარი, მადღაშა დმურთმა წაჭკიდა, ზღვაში ხაუშო სომადლი, ზედ აღმასკები დაჭკიდა, ზედ დასხა ქართველთ დაშქარი მრავალ წყალობას დაწვირდა.“

ნუქარდინის ომის დროს, ქართველებმა იპოვნეს ერთი ძველებური „კარაბადიმი“ არაბულს ენაზე ნაწერი, ნუქარდინის ჯარის ექიმს ჰქონდა ეს „კარაბადიმი“, ჯარში თან წამოღებული. თამარ მეფემ დიდი ყურადღება მიაქცია ექიმობას, ეს „კარაბადიმი“ ათარგმნინა ქართულად, გაამრავლა ექიმები და დოსტაქრები, „წამალხანები“ და საექიმო წიგნები, ისეთის დიდების სამახსოვროთ ლექსი სთქვა იმ დროის ბრძენ გრიგოლ ხახრუხაძემ:

„თამარ წყნაწრი, შესაწყნაწრი,
ხმა ხარ-ხარი, ზირ მცინარი;
მზე მცინარი, სახინარი,
წყნარი, მთქნარი მომდინარი,
მისთფის ქნარი, რა არს ქნარი;
არსად მთქნარი, უხინარი;

ყარდ შამინჯრი, შამბ-მადნარი,
დაწვე მწყაზარი, ზირ მცინარი“.

ჩვენი „ქართლის ცხოვრება“ ამაჟოლ, აღვილად არ მოგვი-
თხრობს, რომ თამარ მეფის მშვენების და კაცთათვის კარგი
საქმეების ცნობების აღწერა მეტათ ძნელია, შეუძლებელია.
ამასვე მოგვითხრობენ თვით თამარ მეფის მელექსენიც, ბევრს
ღირსებასთან თამარ მეფეს მეტათ კარგი მომთხრობელი ენა
ჰქონია, შესანიშნავი მეტყველ მქადაგებელი ყოფილა, ამა-
სვე ასაბუთებს იმ დროის ივანე შავთელის ეს სიტყვა ლექსად:

თვალი ხარ ბრძათა, თვით მზრდელი ყმათა,
მშიერთა ჰური, უსახლ-სართული,
მამა ზობლთა, მსაჯული ძვრიეთა,
შაშქელთ სამოსლად მოყდინებულა.
მოსურებულთა, შორით რებულთა.
სიმტკიცის კვერთხად მისაყდნობელი.
მოკვეთენ სიბრძნესა, წერადთ სიღრმესა,
თვით განკვიმარტებ მადლთა მთხრობელი.“

თამარ მეფეს ვარგათ იცნობდნენ და აქებდენ: ბერძენ-
ნი. თათრები, ფრანგნი, რუსნი, სომეხნი, ჩინელები, ეგვიპ-
ტელები, ჰინდნი, სლავიანთა ტომნი და მრავალიც სხვა ტომ-
თა ძენი. თამარ მეფის სახელს ყველგან ქებით იხსენიებდენ,
ამის სახელს ამოსჭრიდნენ დანებზე. ხმალს-ხანჯალზე, საეკ-
ლესიო ნივთებზე, ჭურჭელზე, სახლის კარებებზე, ყვავილი-
ანის ასოებით, ძვირფას ნივთებზე, ხალებზე და სხვაგან. ქარ-
თველნი ამოსჭრიდნენ უფრო შოთა რუსთველის შემდეგ
სიტყვებს:

„თამარს გაქებდეთ შეფესა, სისხლისა ცრემლ დათხეული.
ვის შეყნის ღმრთა ხმარება შუბისა, ფარ შიმშურისა,
შეფისა მზისა თამარისა, დაწვე-ბადახშ თმა გიშურისა“

თამარ მეფე ხშირად ხელადედა ქართველთ ლაშქართა,
მას სამუდამო მორიგი ჯარის ჰყავდა „კაცი ოთხ-ასი ათასი“

ჯარს. ინახავდენ კარგათ, ჯარის კაცთა სამსახური დროებითი იყო, მათ ეძლეოდათ კარგი საქმელ-სასმელი, მიტომაც სძლევდენ იგინი მტერს. ყველა ჯარის კაცს იგი შვილს ეძახდა, ყველა ჯარის კაციც მას დედას უწოდებდა. დავით სოსლანის ხელში თამარ მეფეს მიეცა ორი შვილი, ერთი ქალი, რომელსაც მამიდის სახელი—რუსუდანი უწოდა, მეორე ვაჟი, ლაშა-გიორგალ წოდებული, ლაშა აფხაზურს ენაზე ბრწყინვალეს ნიშნავს. ორის შვილის მიცემის შემდეგ თამარ მეფემ თავის ქმარს მიმართა და ასე უთხრა.

„რაც საქირო იყო ჩვენთვის, ის მე უკვე მოვეცი ჩვენს ქვეყანას. დღეის შემდეგ ლოგინი ჩემი შეუგინებელ უნდა დაშთეს, დღეის შემდეგ მე ჩემის ლოგინით თავისუფალ უნდა ვიქმნე“. ქმარმა შეისმინა თამარის თხოვნა, მას შემდეგ ლოგინი მისი დარჩა განმარტოვებულ. ამ გარემოებამ ბრძენ ქართველ სამღვდელთა წინაშე დაბადა აზრი, რომ თამარ მეფე სიკვდილის შემდეგ ქართველთა წმინდანათ უნდა ჩაითვალოს, ჩათვალეს კიდევ, მაგრამ შემდეგ კი მივიწყებულ იქმნა ეს მრავალთაგან. თამარმა დიდი ყურადღება მიიპყრო მთიელ ხალხთა ცხოვრებასა, მათში გაამრავლა ეკკლესიები და სკოლები, განამტკიცა ქრისტიანობა, ლეკებში მთლათ მოსპო კერპობა და გააქრისტიანა ყველა, აუშენა მათ ტაძრები, ეკკლესიები; დივნილს სომხებს მხარს უჭერდა, ყველას ქომაჟი იყო, ყველა ქრისტიანი სიხარულით უმზერდა, აფხაზებშიაც ერთი ათათ წინ წასწია განათლების საქმე, დახსნა სკოლები, წერა-კითხვა დიდის პატივით შეიმოსა აფხაზთაგან.

არც ოსეთი დასტოვა უყურადღებოთ, ოსებსაც დიდი სამსახური გაუწია, იგინი განვითარების გზაზე დააყენა, დახსნა მათში სასწავლებლები, მონასტრები და ეკკლესიები. თამარ მეფის რჩევითვე ტრაპიზონში დაარსებულ იქმნა ბერძენთა იმპერიის მეორე ნაწილი, რომელსაც ყურადღება უნდა მიექცია ტრაპიზონს იქეთ და აქეთ შავი ზღვის ნაპირას მდებარე ქალაქთა და დაბა სოფლებში მცხოვრებ ბერძენთათვის,

რომ მათ თვის საქმე არ გასჭირებოდათ, რადგანაც ბერძენთ-
რიცხვი აქეთაც დიდი იყო და მეორე, ბერძენთა ძლიერება
ქართველთათვისაც კარგი იქმნებოდა, რადგანაც თამარ მეფე
იყო მეტად პლეთის მლოცავი, მასთანვე ბევრის უშაგალითოს
თვისებით აღვისილი, მას თავის სიკეთე და შრომა არავის-
თვის არ შურდა, საძეფოს და ერის დიდის სამსახურით იგი
დიდათ ამალდა, მისი ამალგება იყო საქართველოს დაწი-
ნაურება, საქართველოს დაწინაურება გახდა თვით ქართველი
ერის სიძლიერეთაც, ასეთ დაწინაურებულ ერის მეფეს უფრო
დიდი შრომა და სამსახური უხდებოდა, დიდის შრომისაგან
იგი შალე მოუძღურდა და ჯერედ ისევ ხანში არ შესული
გარდაიცვალა 1212 წ.

ამის გარდაცვალების ცნობა მთელს საქართველოში
მოიფინა, ქართველთ გარდა, სომხებმაც მწარედ იგლოვეს,
რადგანაც სომხეთი ამ დროს დაცემული იყო, მის ერი გან-
ბნეულ-დევნილი, მაჰმადიანები სასტიკად სტანჯავდნენ, თამარ
მეფე დიდათ მფარველობდა მათ. მიკვალეზის გამო ქარ-
ველთ მღვდელ-მთავრებმა წარმოსთქვეს შესანიშნავი სიტყვა-
ნი ქადაგებით და იამბიკონი ლექსათ, მებისტორიეთა აღწერეს
მისი ბრძნული ცხოვრება დიდის პატივის ცემით. მელექსეე-
ბმა წარმოსთქვეს მშვენიერნი სამგლოვიარო ლექსნი და ქება-
თა-ქებანი. დასაფლავების დღე დანიშნეს, თფილისიდან დი-
დის აგბით და საერთოს პატივისცემით ცხეთას მისვენეს, დრო-
ებით იქ დაასვენეს, როცა ხალხი მოგროვდა და შესრულდა
მთელი მხვედრი, მერე მცხეთის ტაძრადგან წასვენეს იმე-
რეთს, გელათის ტაძარში და იქ დასაფლავეს, თავის მამა-
პაპის ახლოს. ამის გარდაცვალების შემდეგ დროებით ჰმართა
რუსუდან დედოფალმა, მისმა მამის დამ, მაგრამ ლაშა გიო-
რგიც მალე გამეფდა. თამარ მეფის გარდაცვალება იგლოვეს
ნამეტურ სნეულთა და უძღურთა, რომელთა დღეს ქომავა-
თაც ბრძანდებოდა. თამარი თუ რამოდენად ძლიერი იყო
და რამოდენად პატივცემული ქართველთაგან, ამას გამოა-

ჩენს შემდეგი ამბები, რომლებიც ხალხშია ზეპირ დარჩენილი.

თამარ მეფეს დიდათ უყვარდა საქართველო, მაგრამ თავის სიყვარულს არც სხვა ქართველებს აკლებდა. ნამეტურ ხშირათ დაბძანდებოდა ხოლმე ბათუმის ახლო მახლო, ამიტომაც არის რომ აქარელ-ქობულეთელ გათათრებულ ქართველებს ღღესაც კი ახსოვთ თამარ მეფის ცხოვრების ცნობები. ეს ცნობები მათში ვერაფერს მუსულმანურს მახვილს ვერ ამოუგდია. ღღესაც უკვდავთ ატყნებენ თამარ მეფის სახელს. ძველათ, ქობულეთელს, ქართველ მაჰმადიანს ბეჟანის ძეების ერთს წევრთაგანს გამოუთქვამს შემდეგი ლექსი:

„ათასი კაბა ემა მეფანდა, ყველანი თქრას დილითა,
ვაჭმევდი დედალ ხოხობსა, ვასომდი ბრადის ჭიქითა,
ვინც წამ შემება შეგები ალაღითა და ჯიქითა,
აწი თქვენ იცით მეფენა, ვინც დარჩით ამას იქითა“

ეს ლექსი ქართველ მაჰმადიანებმა ზეპირათ იციან, მათ ძლიერ უყვარსთ თამარ მეფის ცხოვრებიდან საუბარი, ამის მიზეზათ იმ გარემოებას აღიარებენ, რომ თამარ უმეტეს ბათომისკენ ცხოვრობდა. თვით ლექსის გამომთქმელის ბეჟანისძეების ძველნი იწოდებოდენ პირმსახურის ძეთ. პირმსახურათ ჩვენში თამარ მეფეა მხოლოდ ხმობილი, ამბობენ, აქარაში ბეგები—ბეჟანისძეები, რომ დიახო, დღევანდელი ბეჟანისძეებთა ძველნი თამარ მეფის მსახურნი ყოფილანო.

ქართველი მღაბიო ხალხი ლაპარაკობა. რომ თამარ მეფის საფლავი დაკარგულიაო. ზოგნი ამბობენ ვარძიაში ასაფლავიაო. ზოგნი ამბობენ მცხეთასო, ზოგნი ამბობენ რაქაში, ერთს კლდის გამოქვაბულს კუბოში ასვენიაო, ეს ამბავი ერთმა ტვინით ავათმყოფმა აინიყა და მის გამო მკითხაობაც დაიწყო, ტვინით ავათმყოფმა კინაღამ მთელი ქართველობა

აიყოლია და თამარ მეფის საფლავი რაჭის ერთს გამოქვაბულში აძებნინა, მაგრამ ეს არ არის მართალი

თამარ მეფე ასაფლავია გელათში, დავით აღმაშენებლის ახლოს.

ამ ტყუილ ამბების გავრცელებას დაეხმარა ის გარემოება, რომ თამარ მეფის დასაფლავების შემდეგ, ქართველთა მტერთა თავ დასხმის მეოხებით გელათი რამდენჯონისამე იქმნა აოხრებული, აოხრებული ისე, რომ ეკკლესიაში იატაკის ანუ საფლავის ქვებიც აღარ დარჩენილა მთლად. ნელ-ნელა საქმე ისე მოეწყო, ქართველთა ცხოვრების საქმე ისე გაუჭირდათ, რომ მათ აღარ სცალოდათ მეფეთა საფლავების პატრონობა, მათ საქმეს უჭირებდა თვით სიცოცხლის დაფარვის მზრუნველობაც. მათ მიივიწყეს მრავალ მეფეთა საფლავები მიივიწყეს თვით თამარ დედოფლის საფლავიც, რადგანაც საფლავის ქვები აქა იქ ეკკლესიებში შემუსვრილ იქმნენ. ხალხმა მიივიწყა, მაგრამ ისტორიის მწერლებმა კი არ დაივიწყეს იგი, მათ მაშინათვე დასწერეს: „ქართლის ცხოვრება“-ში, თუ სად დაკრძალეს გვამი თამარ მეფისა. ეს ისტორიული ცნობები მდამიო ხალხისათვის მაშინ სულ არ არსებობდა, მათში წერა კითხვა დაცემული იყო, იგინი ვერას წაიკითხავდენ და მაშასადამე ვერც არათერს რიგიანად შეისწავლიდენ. ამ უკან ვრდომილების მეოხებით ქართველთა მდამიოს სამუდამოდ მიავიწყდათ თამარ მეფის საფლავი, ნამეტურ ქართლის გლეხმა არც გელათი იცოდა, არც კიდევ სხვა ასეთი შორი კუთხეები, რომ მას მის მეოხებით რამე სცოდნოდა, სადმე მისულიყვნენ და თამარ მეფის საფლავის ამბავი ან ამოეკითხნათ, ან ვისგანმე ზებირ ნაამბობი მაინც მიეღოთ და გონების კვალად დახსომებოდათ რამე. ამის ძალა მათ არ ჰქონდათ და ამიტომაც მათ თავიანთის ხსოვნით თამარ მეფის საფლავიც დაკარგულათ გაავრცელეს, მაგრამ ეს არ არის მართალი.

თამარ მეფე გელათში ასაფლავია, იქ არის ამის საფ-

33801

ლაფი, ამასვე გვიმტკიცებს. „ქართლის ცხოვრება“-ც უმეტეს
ეს მისი ბრალიც არის, რომ რაც ერთის თაფობისაგან და-
ვიწყებას ეძლევა, ის შემდეგ თაობისათვის საზღაპროდ ხდება.

მურღულში, ართვინის ოლქის ქართველ მაჰმადიანები
ლაპარაკობენ შემდეგს:

— თამარ მეფე მურღულში ასაფლავია.

მხოლოდ სადა, ეს კი არავინ იცის, ყველა კი იმას ამ-
ბობს, რომ თამარ მეფე აქ ასაფლავიაო. ზოგნი ამბობენ:

— ვინც თამარ მეფის საფლავს ფეხს დაადგამს, ის მა-
შინათვე გავიჟღებო.

მაგალითებრ: ერთ საღამოს, მის საფლავზე დასძინებია
ერთს მწყემსს, გათენებისას ამდგარა, მაგრამ იქვე გაგიჟებუ-
ლა, გაგიჟების შემდეგ იგი ტყეებში დადიოდა, ღლე და ღა-
მეს იქ ატარებდა, ტყის გარეული სასტიკი ნადირი, არას
ერჩოდა. ბევრჯერ ჰკითხა მას ხალხმა:

— ბიჭო, აბა გვიჩვენე ის ადგილი, სადა შენ დაგეძი-
ნა, რომ ჩვენც ვნახოთ, ოდესმე ჩვენებსაც არაფერი დაე-
მართოსო.

ბიჭი ვერაფერს ჰასუხს აძლევდა, რადგანაც მას ის ად-
გილი კარგად აღარ ახსოვდა. რამდენიმე ხნის შემდეგ, ეს
ბიჭი თამარ მეფის საფლავთან მღვთის ბრძანებით მისულა,
იქ გაჩერებულა და თამარ მეფის საფლავისათვის პატიობის
მუღარება დაუწყია ასე:

— დიღო მეფეო, მაპატიე, შემინდე ჩემი დანაშნული,
შემიბრაღე, კარგათ გამხადე.

ასეთი ხვეწნა თამარ მეფის საფლავს შეუსმენია და ის
მწყემსი მაშინათვე კარგად გამხდარა. ხალხს მიუმართავს
მწყემსისათვის და უკითხვით:

— აბა, გვიჩვენე ის ადგილი, სადაც გეძინა, სადაც გა-
გიჟდი და სადაც ბოლოს მოჩი, რომ ჩვენც მივიდეთ და
ვილოცოთ.

მწყემსს ველარ მოუჯონია, დაეწყებია, ისე რომ იმ ალაგის მხრის მოსაზრებაც კი ვერ შეძლებია.

იქვე, მურლულში, ამბობენ შემდეგს:—თამარ მეფე არ მომკვდარა იგი ცოცხალია, ოქროს კუბოში ასვენია, ის კუბო ერთს გამოქვაბულს კლდეში დგას და თავფეხით უქრობელი სანთლები უნთია, ის როდისმე აღსდგება, ისევ მობრძანდება მურლულშიო.

კარჩხალის მთის ახლოს, სოფელს ბაძგირეთთან, საიდგანაც აქარა მაქანლით შავშეთის გზა გადის, მის მახლობლად არის ერთი ადგილი, რომელსაც სახელად ნინო წმიდა ეწოდება, ამ ადგილის მახლობლათ არის ერთი მშვენიერი ხეობა, მრავალ ნაირის ხე და ყვავილებით სავსე, ცივის წყაროებით უხვი, ამ ხეობას თავის საკუთარი სახელი არა ეწოდება რა. ადრე, მაქანლებს ამ ხევში უნახავსთ ერთი ქვის კუბო, ეს კუბო ერთს დიდს ქვაში ყოფილა ამოჭრილი, სახურავიც ქვისა ჰქონია.

მცხოვრებთ კუბოს სახურავი გარდუხდიათ და შიგ უნახავთ კაცის საოცარი დიდი თავი, ძვლები და სხვა-და-სხვა ძვირფასი ჩარალი და ნივთები. მნახველთ შეშინებიათ, ყველაფერი ხელ-უხლებლივ დაუტოვებიათ, კუბოს ხუფი დაუხურავთ, ერთ ალაგას დაუმარხავთ, ზედ მიწა დაუყრიათ და სამახსოვროთ გარს ძეძვი შემოუკრავსთ. რადგანაც იქ მყოფთ ძველ ჯაცებს უთქვამსთ, რომ ეგ თავი, ძვლები და ნივთები თამარ მეფის ერთის გმირისა არისო, მისი შერყევა და დაძვრა თამარ მეფეს ეწყინებაო.

კარჩხალის მთის ახლოს, ერთს მთაზე, სჩანს ერთი დიდი ქვის მისაზნელი, ძველად, ზოგნი ამბობდნენ, რომ თამარ მეფის დროს, შავი ზღვა კარჩხალის მთამდის იყოფო, კარჩხალის მთის კალთებში შავ ზღვაში სჩანდაო, აქეთ რომ გემები შემოდროდა, მაშინ იმ გემებს ამ მთის წვერებზე აბამდენ და ამიტომ მას ხალხისაგან „გემის საბმელი“ სწოდე-

ბიაო. თვით ეს „გემებ-ს საბმელი“-ც თამარ მეფეს გაუკეთებიაო. შემდეგ დროებში ეს აღგებული მთა ისე გადასხვაფერებულა, ისე შეცვლილა, რომ დღეს იგი კაცს ხილვის დროს მღვთისაგან აღგებული ეგონა და არა კაცის ხელით გაკეთებული.

თამარ მეფეს, ოსმალნი, ხშირად ეომებოდნენ, თამარ მეფე მრავალ გზის მოერია მათ. ერთხელ შეეფთვალა ასე: — გირჩევნიათ ჩემთან ქურდულათ ომს თავი გაანებოთ, თორემ ოდესმე დაგამუხლებთ და დედა-კაცის ლეჩაქსაც თავზე დაგხურავთ.

ოსმალთ არ შეისმინეს ქართველთა განცხადება, იგინი კიდევ აეშალნენ თამარ მეფეს. ომი დაიწყეს, რასაკვირველია ისევ თამარ მეფემ სძლია, საქმი ერთობ გაუჭირა ოსმალებს, მალე მოლაპარაკებაზე ჩამოვიარდა ლაპარაკი, თამარ მეფემ ასე შეუთვალა:

— მე, მოგირიგდებით იმ პირობით, თუ დღეს შემდეგ თქვენ დაიმუხლებით ხოლმე, ფესსაც (ქუდი) შუაზე ჩაკეცილს ატარებთ და თავზედაც დედა-კაცს მსგავს რასმეს შემოიხვევთ.

ოსმალთ მეტი გზა არ ქონდათ, პირობა ფიცით მისცეს. ომი შეჩერდა, ოსმალნი ძლიერნი წავდნენ და ნიშნათ თავიანთის ფიცისა, მას დღეს შემდეგ ჩაკეცილ ფესებს ატარებენ, თავზე თეთრს ლეჩაქს იხვევენ და მუხლდებიან კიდევცა.

თამარ მეფეს კარჩხალის მთაზე ცხოვრება დიდათ უყვარდა, ამ მთაზე ხშირათ დაბრძანდებოდა, აქედან დამხერდა მთელს დასავლეთ საქართველოს, მთელს შავ ზღვას. თამარ მეფის მამა-პაპასაც ძლიერ ჰყვარებია ამ მთასა და მთის კალთებზე ცხოვრება. ამის მიზეზათ ის უნდა ჩაითვალოს, რომ დასავლეთ საქართველოში, ეს მთა ყველა მთებზე მაღალია, გარდა ამისა მთაზე ვაკეებაც ბევრია, მასთან ყველგან ვრცელია, არსიანის მთასავეც.

ერთს ვაკვხე თამარ მეფის ბრძანებით გააკეთეს კარგი, მშვენიერი საზეფო სახლი, ეს სახლი მეტად კარგის გეგმის ყოფილა, ასეთი მშვენიერი სახლი უცხო სახელმწიფოებშიაც არ ყოფილა, ამ სახლის ქება მთელს ხმელეთზე მოფენილა, სწორედ ამ ძვირფას სახლში ისადგურებდა თამარ მეფე როცა კი იგი აქეთ-მობრძანდებოდა, ამავე სახლში იყო მისივე ტახტი და მდივან-ხანაც. სამეფო სახლის გაკეთების შემდეგ, იმავე ვაკეზე ქალაქიც გაუშენებიათ, მასთან კი დიდი საყდარი. მალე ვაჭრობა, აღგზ-მიცემაც გაჩაღებულა, რამდენიმე ხნის შემდეგ, თამარ მეფის ბრძანებით, იმავე მთის ახლოს, გაუშენებიათ ერთი კარგი ტბა და ამ ტბაში გაუმრავლებიათ თევზი, თევზი ისე გამრავლებულა, რომ იქ მცხოვრებთაც ჰყოფნიდათ თურმე და სხვაგანაც ვაჭრობდათო. მაშინ კარჩხალის მთას სხვა სახელი ერქვა. კარჩხალი შემდეგ დარქმე-ვია, ამბობდნენ ძველი კაცები, რამე მაშინდელ ამ ტბის ერთ-ნაირს თევზსაც სახელით კარჩხალი უწოდესო, ამ ტბის ნიშანი დღევანდლამდე იხილვებაო.

კარჩხალის მთის ძირს, სოფ. ვეფრატის ახლოს, ერთს მშვენიერს ალაგას თამარ მეფის ბრძანებით გააშენეს ერთი დიდი მშვენიერი სასახლე. ამ სასახლეში გააკეთეს ერთი დიდი ლამაზი დარბაზი, შიგ მორთეს კარგის ძვლის ტახტე-ბით, განჯინებით, კილოზნებით, სკამებით და მაგიდებით, ამ დარბაზის მახლობლივ სხვა ოთახებში დაწყობილ იქმნა სხვა-და-სხვა ძვირფასის ტანთ-საცმელი, იარაღი და ვინ იცის რა გინდა რა, თვალით უნახავი, ენით დაუთვლელი, დაუფასე-ბელი.

ვინც კი ქართველთაგან თამარ მეფეს ეახლებოდა, ის პირველად ამ სასახლეში მოვიდოდა, აქ ერთს ოთახში შევიდოდა, თავის ტანთ-საცმელს გაიხდიდა, სამეფო ტანთ-საცმელით შეიმოსებოდა, იარაღში ჩაჯდებოდა და ისე იახლებოდა თამარ მეფეს. მეფის ხილვის და საქმიანობის შემდეგ

ისევ ამ სახლში მოვიდოდა, აქ გაიხდიდა სამეფო ტანთ-საცმელს, იქ მყოფ გამგეს ჩააბარებდა, თავის ტანთ-საცმელს ჩაიცვამდა და მერე დაბრუნდებოდა თავის სახლისკენ. ამ სახლის მცველებათ თამარ მეფისაგან კაცები იყვნენ დადგენილნი, ესენი მიმსვლელთა და მომსვლელთ დიდის თავაზით და პატივის ცემით ეპყრობოდნენ, თამარ მეფეს დიდათ ეხაროდა, რომ ქართველი ხალხი კარჩხმლის მთაზე სიარულს ეჩვევოდა, მასთან მოდიოდნენ საქართველოს ყველა კუთხის ქართველნი, არც უცხოები აკლდებოდა: ოსმალ-სპარსნი, ბერძენ-სომეხნი და სხვანიც ხშირად მოდიოდნენ, ყველას დიდს წყალობას აძლევდა, მისგან ერთი კაციც არ წასულა, ისე რომ მეფის უხვი მოწყალება და თავაზი არ მიეღოს, ამბობდნენ, რომ მაქახლელებს მაშინ აჩუქა საკუთრებათ მთელი მაქახლის ტყეები და ადგილებიო. მაშინ გაჩნდნენ თურმე მაქახელში კარგი ხმლისა და ხანჯლის მკეთებელნიო, ისეთი ხელოსნები, რომ მაქახელი სტამბოლშიაც კი იქებოა.

ერთ საღამოს, თამარ მეფე, თავის თანხლებულებით, ბონოვნებით და კარის კაცებით სამეფო სასახლიდგან ერთს მშვენიერს მალალს მთაზე ავიდნენ, იქ გაათიეს, ღამე, თამარი აქეთ იქით იმზირებოდა. სოფ. ეფერატის ახლოს, ერთს ალაგას, შენიშნა მან მშვენიერი შუქი, სამთლის მსგავსი, მაგრამ უმაგალითო. თანახლებლებს მიმართა და ჰკითხა:

— აბა, შეხედეთ, ეფერატისაკენ, რა მშვენიერი სამთლის სხივი ანათებს.

ყველამ შეხედეს, კარგათ ნახეს ბრწყინვალე შუქი, ყველა გაჰკვირდა, ერთმანერთს ეკითხებოდნენ.

— ნეტა რა არის ეს ბრწყინვალე შუქი, რა ანათებს მას?

შუქი მეორე, მესამე და მეოთხე საღამოსაც შენიშნეს. ამას თამარ მეფეც კარგათ ამჩნევდა. ეს შუქი არც შემდეგ მოსპობილა, მხოლოდ ღამათ ანათებდა, თამარ მეფემ ერთ

ლამეს კაცები გაგზავნა და სთხოვა ნახვა იმ ადგილის, სადაც შუქი ანათებდა. კაცები წავიდნენ, ნახეს ის ადგილი, იქ აღმოსჩნდა ერთი ქვა, რომელზედაც სჩანდა ის მნათობელი სხივი, ხოლო რა ანათებდა იმ სხივს, ის კი ვერ შეიგნეს. წავიდნენ მალე და ცნობა თამარ მეფეს მოახსენეს. ხანი გადიოდა, მაგრამ ის მნათობელი სხივი კი მაინც არ ქრებოდა, იგი ოთხსავე კუთხივე დიდს მანძილზედ ანათებდა.

მცირე ხნის შემდეგ, იქავ, ეფტრატის ახლოს, სოფელს ხერთვისში, ეკკლესიის შენება დაიწყეს, შენების დაწყების პირველ დღეს, მუშაობის შემდეგ, ხელოსნებმა მუშაობას თავი დაანებეს და საღამოზე თავ თავიანთ სახლებისაკენ წავიდნენ. გათენდა დილა, ხელოსნები მოვიდნენ აღნიშნულს ალაგას სამუშაოთ, მაგრამ იქ მათ აღარა დახვდათ რა; ნამუშავარი დაქცეული სრულიად და იარაღიც დაკარგული, დაიწყეს ამათლაპარაკი, ჩივილი თუ ეს ვინ დააქციაო, ან იარაღი ვინ მოიპარაო, მაგრამ პასუხის მიმცემი არავინ იყო. მეორე დღეს მუშაობა მაინც დაიწყეს, საღამოს ჟამს საქმეს აუშვეს ხელი და თავ-თავიანთკენ წავიდნენ დასაძინებლათ. მეორე დღეს მოვიდნენ დანიშნულს ალაგას და ნამუშავარის და იარაღის მდგომარეობა იმ გვარათვე დახვდათ როგორც წინეთ, დაღონდნენ ამაზე იგინი, მაგრამ რას გააწყობდენ, ვერაფერს, ბევრის წუხილის შემდეგ მუშაობას ხელ ახლა მიეცნენ, ეს ამბები თამარ მეფესაც მოხსენდა, დაღამდა დღე, ხელოსნებში მუშაობას თავი გაანებეს, იარაღი შესანახად დააწყეს, იმ ღამეს შენობას და იარაღს მცველიც მიუჩინეს. თვით შინ წავიდნენ დაიმედებულნი, რომ ამდამ აღარავინ რას გვიზამსო, რადგანაც აქ კაცებს ვაყენებთო. გათენდა დილა, წავიდნენ სამუშაოზე მალე, მაგრამ მათ დღესაც იგივე სურათი დახვდათ რაც წინეთაც ნახეს რამდენ გზისმე, ესენი გაჰკვირდენ ამაზე, ჰკითხავენ იქ ყოფილთ ბიჭებს:

— ბიჭებო, ჩვენი იარაღი რა იქმნა?

— რა ვიცი თქვენი ქირიმეთ, ჩვენ წუხელის არ გვძინებია, და ვინ წაიღო, ამაზე ვერას მოგახსენებთ.

ხალხი გაჰკვირდა ამაზე, ესეთი შემთხვევები რამდენჯონსმე განმეორდა, ხელოსნებმა ველარა გააწყეს რა, მოთმინებიდგან გამოვიდენ, კვალად აცნობეს თამარ მეფეს, თამარ მეფე ამაზე დაფიქრდა, ფიქრის შემდეგ ბრძანა:

— ხერთვისში, ეკკლესიის კეთება შეაჩერეთ.

ხელოსნებმა შეაჩერეს მუშაობა, მოცლილთ ხელოსნებმა აქა იქ იწყეს სიარული, დაკარგული იარაღის ძებნა, მათ ნახეს თავიანთ იარაღი დაწყობილი იმ ალაგას, სადაც თამარ მეფე თავის თანხლებულებით მშვენიერ ნათლის სხივს ხედავდა. ეს ამბავი თამარ მეფეს ერთობ დროით მოხსენდა, თამარ მეფე მალე მიხვდა საქმის ვითარებას, ამიტომ ხერთვისის ეკკლესიის ადგილის სანაცვლოთ ეკკლესიის შენება დააწყებინა სწორეთ იმ ალაგას, სადაც იგი ბრწყინვალე შუქს ხედავდა ხოლმე. ხელოსნებმა მალე დაიწყეს აღნიშნულს ადგილას ეკკლესიის შენება, მაგრამ მათ აღარც არავინ კედლებს უქცევდა და არც იარაღი ეკარგებოდათ, საქმე დაშოშმინდა ყოველისფერი კარგათ გამოირკვა.

ეკკლესია მალე ალაგეს, იგი შეამკეს ძვირფასის ნივთებით და თამარ მეფის ბრძანებით ამ ეკკლესიას ევფრათი ეწოდა, შემდეგ დროებში ამ ეკკლესიის სახელი სოფელზედაც გადავიდა, თორემ ამ სოფელს წინეთ სხვა სახელი რქმევია. ეს სახელი ევფრათი იმიტომ დაერქვა იმ სოფელს, რადგანაც კარჩხალის მთის ძირობაზე იგი მეტათ შესანიშნავ კუთხეთ ითვლება, ყოველნაირს ღირსებით დაჯილდოვებულ, მაღალი მთები, ტყით დაბურვილნი, ცივი წყაროები და სუფთა დედელები, ათასნაირი ყვავილები, ფრანველები და ბევრიც სხვა ასეთი ღირსება თამარ მეფის წინაშე ამ ხეობას ღირს ხდიდენ ევფრათის სახელ-წოდების. თამარ მეფემ ისურვა ამ კუთხას კარგის სახელის წოდება და მისის წყალობით ეს წოდება მას არც მოესპო, არ დაეკარგა. მან კანონიერათ მიიღო ეს სა-

ხელწოდება. ღრესაც არს ეფერატი მაქახელში და უნდა ითქვას, რომ იგი დაჯილდოვებულია ბევრნაირის ღირსებით.

ეკლესია ალაგეს, შეამკეს ყოველნაირის ღირსებით და ნივთებით. ის სხივი ეკლესიის აღშენების შემდეგაც ჩნდებოდა ეკლესიის ერთს კედელზე, რომელ კედელიც გაკეთებულ იყო იმ ქვის ალაგას, სადაც პირველად ჩნდებოდა უქრობელი ლამპარი. ძველათ თურმე ამ ეკლესიას მთელი მაქახლის ხალხი დიდის მოწიწებით სცემდა პატივს, მათ ახსოვდათ, რომ იგი ეკლესია თამარ მეფის ნაშენი იყო და მიტომ უფრო აღიდებდნენ მას. საქართველოს უბედურის მდგომარეობის შემდეგ, რაც ოსმალთა დასავლეთ საქართველო დაიმორჩილეს და ხალხი გაათათრეს, იმ დროსვე, გაათათრება დაუწყეს მაქახლელებს, ესენი მეტათ მტკიცედ იღვწოდნენ თათრების წინააღმდეგ, მაგრამ ბოლოს მაინც საქმე გაუჭირდათ, ძლეულ იქმნენ, ამ ძლევის შემდეგ კი მუსულმანებმა მედგრად უწყეს დევნა და რამდენიმე ხნის განმავლობაში იგინი გაათათრეს მთლად, მაგრამ მაქახლეები საიდუმლოთ მაინც ქრისტიანობდნენ. შინათ გამცემთა მეოხებით ეს ამბები ოსმალებმა შეიტყეს, მათ სასტკად სდევნეს მაქახლეები და უკანასკნელ ეკლესიების ქცევა ნგრევაც დაუწყეს, საქმე როცა ეფერატის ეკლესიის დაქცევაზე მივიდა, მაშინ მაქახლეებმა აღარ მოითმინეს და პირდაპირ მიმართეს თათრის ბრძანებელს ასე:

— ჩვენ, თქვენს ბრძანებას ყველასფერს შევასრულებთ, ოღონდ ერთი ამას გთხოვთ, რომ ეფერატის ეკლესიის დაქცევის დროს ერთი კედელი არ დაგვიქციოთ.

— რომელი კედელი? ჰკითხეს ბრძანებლებმა.

— სამხრეთის კედელი, რადგანაც ამ კედელზე, ადრე, სამთელი ენთებოდა და ამ სამთელს თამარ დედოფალიც ხედავდა ხოლმე.

ოსმალთ შეისმინეს მუდარება, დააქციეს მთელი ეფერატის ტაძარი, მხოლოდ არ დააქციეს ის კედელი, რომლის მფარველობაც მაქახლეებმა დაავალეს. მას შემდეგ მაქახ-

ლელთა მოსუცებულნი ხშირათ შეიკრიბებოდნენ ამ კედელ-
თან და ცხარეს ცრემლებს ღვრით სტიროდენ თან ლოცუ-
ლობდენ. იგინი ევედრებოდენ ღმერთს, რომ ის კედელიც
არ დაქცეულიყო, რომელზედაც მათი მამა-პაპა ოდესმე
მღვთიურს ბრწყინვალე შუქსაც ხედავდა. ერის წმინდა საქ-
ციელი და მიდრიკილება იქამდის დიდის ძლიერებით იყო
სავსე, რომ დღევანდლამდისაც კი ევეფრატის ეკლესიის ერთი
კედელი დაურღვეველი სდგას ობლათა. ეს კედელი მეც ვნახე.
მაქაზნელები ამბობდენ, რომ თამარ მეფე კარჩხალის
მთაზე გარდაცვლილა და იქვე დაუსაფლავებიათო.

მღვთისაგან კურთხეულის და ამაღლებულის საქართვე-
ლოს ღირს შესანიშნავის დედოფლის თამარის მამამ, დასაფ-
ლეთ სამხრის საქართველო ამიერ საქართველოს შემოუერთა,
მამის ანდერძის ძალით, თამარ მეფე, ყველაზე უფრო ხსენე-
ბულ ადგილობისკენ დაიარებოდა. ქაჯეთის ციხეც თამარის
პაპას გაუკეთებია.

ერთხელ თამარ დედოფალი თავის წარჩინებულის სამე-
ფოს კაცებით და კარის კაცებით ერუშეთისკენ მოგზაურობ-
და, ერუშეთიდან ოლთის უნდა გადასულიყვნენ. მგზაურო-
ბის დროს, ამათ ერთ ალაგას დაულამდათ, იმ ღამეს იქ უნ-
და გაეთიებინათ. მაგრამ ცხენიდან ძირს ჩამობრძანების უმალ
თამარ მეფემ რაღაც სუნი იგრძნო და ამიტომ კარის კაცებს
მიმართა:

— უჰ! აქ როგორ შეიძლება ღამე დაშთენა და გათიე-
ბა, ვერ ხედავთ რა ამბავია; წავიდეთ, წავიდეთ, აქ ვერ
დავდგები, ყარს, ყარს, ძრიელ ყარს.

ამ სიტყვის გაგონებაზე თანხლებულათაც შექნეს ერი-
ამული ასე:

— უჰ მართლა რა ყარს, ყარს, ყარს და ყარს, წავი-
დეთ, წავიდეთ, ყარს, ყარს და სხვანი. თამარ მეფე საჩქა-
როდ აბძანდა ცხენზე, თანხლებულნიც მოემზადნენ და სხვა-

გან წავიდნენ, ნიშნათ თამარ მეფის იმ ალაგას მიბრძანების, ჩამოხდენის, მაგრამ იქ აღარ დარჩენის, იმ ალაგას სახელათ ყარსი დაერქო, შემდეგ აქ ქალაქიც გაშენებულა, სწორეთ დღევანდელი ყარსი ეს მაშინდელ ყარსი არისო.

ეს ხალხის გარდმოცემა არის, თორემ ყარსს ძველათ რაც უნდა რქვევოდა ქართველთაგან, ის ჩვენ ჩვენის გეოგრაფიულის, ეტნოგრაფიულის და ისტორიულის მწერლობითაც ვიცით.

თამარ მეფის დროს, საქართველო ვრცელი ქვეყანა იყო, მაშინდელი საქართველოს მიჯნები იყო რკინის ზღაღღსავლით; დასავლეთით — აღმოსავლეთით, ისპირი სამხრეთით და ოსეთი ჩრდილოეთით. მაშინ ქართველთ რიცხვი 10 მილიონზე მეტი იყო. ასეთ მრავალ ხევთან და მთიან ადგილებს ქართველი მეფენი კარგათ განაგებდენ. ამათვე განაგრცეს ქართველთ შორის ვაჭრობა, ხელოსნობა.

მათ ქართველებს ეს არ აკმარეს, ზღვაზე ცურვა და ნავოსნობაც წინ წასწიეს, ქართველნი მიეჩვივნენ ნავოსნობას, აი თვით თამარ მეფეზედაც რომ ამბობენ: — „ზღვაში ჩაუშო ხომალდიო“. ნავოსნობა და გემოსნობა გამოწვეულ ჰყო უფრო ვაჭრობის წარმატების საქმემ, ბერძნებთან და სხვა ხალხებთან ქართველების ვაჭრობით დაახლოვებამ. ამ მოძრაობისთვის რასაკვირველია ზღვაზედ კარგი ნავთ საყუდარის მოძებნა იყო საჭირო, მცოდნე კაცებმა მალე მოძებნეს და ყველაზე სამჯობინრათ, მოხდენილათ და გემების ადვილათ მისადგომ ალაგათ დღევანდელი ბათუმის მიდამოები სცნეს. მაშინ ბათუმს სახელად კახაბერი ერქვა; იმიტომ რომ ბათუმის იქით, სოფ. ერგემდის, საყანე დიდს ადგილებს, ქოროხს აქეთ, ყველას კახაბერი ერქვა, დღეს კი მარტოთ ბათუმის იქითა კუთხეს ჰქვიან კახაბერი, სადაც დღეს კარგი საბოსტნე და საყანე ადგილებია. ბათუმს აქეთ საგურიელო იყო, მხოლოდ

თავდგერიძენი ჰპატრონობდნენ, ბათუმს—აბაშიძეები. იქითა მხარეს ყველას კახაბერი ერქვა, აქეთა მხარეს გურია.

მოხდენილის წავთ საყუდრის ადგილის მოძებნის შემდეგ, ნასწავლ კაცებმა თამარ მეფეს მოახსენეს, რომ გიპოვეთ კაცი ადგილებიო, თამარმა ჰკითხა:

— სადა, რომელ კუთხეს?

— სწორედ იმ კუთხეს, სადაც ჰაპის თქვენის წამისაგან ქაჯეთის ციხე გახლავსთ. გაკეთებული, მის ახლოს, ვაკე ალაგას, სადაც სოფელიც არის და გაკეშეშო შამბით და ეწერით არის საესე.

— ძალიან კარგი, იქ მთებიც ახლოა, ზღვამაც არ იცის იქ მიწაცა და მიწაც დიდი ღელვა.

— დიახ ის გახლავსთ, მოახსენეს მცოდნე კაცებმან.

— კეთილი, მეც იქავ, ერთს პატარა მთაზე, პატარა ეკლესიას გავაკეთებ. ძალიან კარგი, მაშ წაბრძანდით, გაციით ყოველივე ბრძანება, სოფელი—დაბათ გარდაკეთდეს, გაკეთდეს დოქნები, გაჩაღდეს ვაჭრობა და დაინიშნოს ზღვით იქიდგან გასვლა გემების და იქვე შემოსვლა.

ნასწავლ კაცებმა მალე აღასრულეს ბრძანება. სოფელი, ქალაქათ აქციეს, ყოველისფერი მოაშენეს, გემის სამშენები გააკეთეს, ეს კუთხე გააჩაღეს. თამარ მეფემაც თავის სიტყვის თანხმად, ახლანდელ ბათუმის პირდაპირ ერთს პატარა მთაზე, გააკეთებინა სამების ეკლესია და თვით ბათუმში დიდი ვრცელი თლილი ქვის ეკლესია, თათრობის დროს, ეს დიდი ვრცელი ეკლესია დაქცეულ იქმნა ქართველ მაჰმადიანებისაგან და მის ალაგას ჯამე გააკეთეს. დღევანდელი დიდი ჯამე სწორედ იმ ალაგას არის გაკეთებული, სადაც თამარ მეფის ბრძანებით დიდი ეკლესია გაუკეთებიათ. სამების პატარა დაქცეული ეკლესია კი დღევანდლამდე სდგას.

რადგანაც თამარ მეფეს აქ ხშირათ არ შეეძლო მიბრძანება, მიტომ ბათუმში, მან დაადგინა ერთი ქართველი გამგე პირი, რომელსაც მაშინდელი ქართველნი ამ გამგე პირს ბა-

ტონს უხმობდენ. ამ მხარეზე ვაქრობისთვის ოსმალ-სპარს-ბერძნები და სხვებიც ხშირათ მგზავრობდენ, ესენი სიტყვა ბატონს ვერ გამოსთქვამდენ თავისუფლათ, მათ ტანის მაგიერ უფრო თანი ემარჯვებათ, ამიტომ ბატონს უხმობდენ, შემდეგს დროში, ამ დაბასაც სახელათ ბითონი, ანუ შემდეგ, როცა ქართველებს დევნა უწყეს ოსმალებმა, მაშინ იმას ბათომი დაერქო. ასე რომ დღევანდელი ბათუმის ქალაქათ გადაკეთება ეკუთვნის თამარ მეფეს და სიტყვა ბათუმიც მისი წყალობით დაერქვა.

ლივანის ქართველ ქათოლიკები, რომელთაც ჟამთა ვითარების მეოხებით დაკარგეს ქართული ენა და დღეს სომხურს ენაზე ლაპარაკობენ, აი რას მოგვითხრობენ ზებირ სიტყვაობით:

— თამარ დედოფალმა როცა თორთომის ხეობის, იზხნის, ხახულის და პარხალის ეკკლესიების კეთება დააწყებინა, მერე შენების დასამთავრებლათ ფული დააკლდათ, თამარ მეფემ არ მსურვა ხალხის შეწუხება, მან თავის თავიდან გამოიღო ოთხი თმა, ეს თმები მისცა კარის კაცებს და ასე უთხრა:

— მე ხალხის შეწუხება არ მინდა, წაიღეთ ეს ოთხი თმა, გაყიდეთ და ამაში აღებულის ფულით დაამთავრეთ ეს ეკკლესიებიო.

კარის კაცებმა წაიდეს ეს თმები და მართლაც მალე ისე ძვირფასათ გაყიდეს, რომ მასში აღებულის ფულით ყველა ეკკლესიები დაამთავრეს.

ესენი მოგვითხრობენ ასე, თორემ ჩვენის ისტორიით ვიცით ამ ეკკლესიებთა აღშენება ვისგან როდის იყო.

დიდუბეში, სადაც ყველა წმიდის ეკკლესია არის აღშენებული, მის მახლობლივ გაკეთებული ყოფილა თამარ მეფის მშვენიერი სასახლეც, იქვე ყოფილა მშვენიერი ბაღი; ბაღი შემკული ყოფილა ყველა ნაირის ყვავილებათ, სხვა-და-

სხვა ხეხილებით, მრავალნაირის ფრინველებით და მარმარილოს ჰაუზებით.

სასახლის ერთს ოთახში, სადაც დღისით თამარ მეფე ისვენებდა ხოლმე, ძილის დროს, სადაც მარჯვენა მაჯას დააყრდნობდა, მის ახლოს, კედელში დიდის ხელოვნებით წყაროს ლულა იყო და წმიდა ანკარა წყარო გადმოდიოდა, იქვე ფირუზის ჰაუზში ჩადიოდა, მერე იქიდგან ბაღში გადიოდა და ერთ მარმარილოს ჰაუზში ჩადიოდა, წყაროს ლულასთან ეკიდა ლალის ჭიქაც, თამარ მეფე როცა გაიღვიძებდა და წყალს ისურვებდა, წყლის მიტანისათვის ბანოვანთ არ შეაწუხებდა, თვით აიღებდა ჭიქას და წყალს მიირთმევდა. ეს წყარო ავქალიდგან ყოფილა გამოყვანილი, დღევანდლამდისაც კი სჩანს ლულების ნაადგილარიო. იგი გამოყვანილი იყო ავქალიდგან დიდუბემდის ვაკის თავ-თავს ფერდოების გვერდზედ, აღმართ აღმართის აგლით, რომ მას კაცის თეხი არ მოხვედროდაო.

თამარ დედოფალი, ერთ დროს ბაზალეთის ტბისკენ ბრძანდებოდა, მთის ხალხი დიდად გაუმასპინძლდა. სამასპინძლო ადგილათ ბაზალეთის ტბის მიდამო ამოირჩიეს, რადგანაც მაშინ ეს ტბა დიდა ტბა იყო, მასთან ლურჯი ლილისავევებ, წმინდა ანკარა, მეტათ სასიამოვნო სანახავი. მაშინ ტბაში აქა-იქ ბევრი ხეეიც ყოფილან დაშთენილი, რომელნიც ტბაში უვნებლად ჰყვაოდნენ ზამთარ ზ-ფხულს.

ნადიმის გათავების შემდეგ, თამარ მეფე თავის კარის კაცებით ტბისკენ იმზირებოდნენ, თამარ მეფეს, აქ დროს, ხე-ზე თავის საყვარელი მიმინო ეჯდა, მიმინო უცებ ხელიდგან გაჰფრენია, წასულა ტბაში და ერთ ხეზე დამჯდარა. თამარ მეფეს სწყენია ეს, მალე უთქვამს შემდეგი:

— ვინც იმ ტბაში შეუ-დება, მიმინოს დამიქვრს და მომიყვანს, იმან რაც უნდა მოხოვოს საჩუქრად მე ყველაფერს აეუსრულებო.

საჩქაროთ ერთი დიაკვანი გამოსულა და თამარ მეფის-
თვის მოუხსენებია:

— მე, ავასრულებ მეფეო თქვენს თხოვნას.

— კეთილი, მეც ავასრულებ დაპირებას.

დიაკვანი საჩქაროთ შეცურდა ტბაში, მიუახლოვდა იმ
ხეს სადაც მიმინო იჯდა. თამარ მეფე თავის კარის კაცებით
შორიდან უმზერდა. ამ დროს, უცებ თამარ მეფეს რაღაცა
ჰაზრმა გაუელვა გულში და თავისით სთქვა:

— ღმერთო, თუ იმ დიაკვანს ცუდი რამე აქვს გულში
ჩანერგილი, აქ ნულარ გამოიყვან.

დიაკვანი სიხარულით მოცურავდა, მაგრამ შუა ტბაში
მიმინო ხელიდან გაუფრინდა და თვითონაც შიგ დაიხრჩო,
ვეღარ გამოვიდა. ცუდი რამ გაეფიქრა. თურმე იმ ბედ-შავს.
თამარ მეფემ ბევრი იწუხა ამაზე, ბოლოს მიმინო თავისით
მოუფრინდა და ისევ კულანდებურათ ხელზე დააჯდა.

თამარ მეფის დროს, ჯვარის მონასტრიდან მცხეთის
ეკკლესიის გუმბათამდრს ერთი ჯაჭვი ყოფილა გაბმული, ერთი
მწირ ბერი ამ ჯაჭვზე ისე დაიარებოდა, როგორც კარგს ბი-
ლიკს გზაზე. ამბობდნენ, რომ ეს მწირ ბერი ჯერეთ ცხეთის
ეკკლესიის ზარს დარეკდა, აქ ცისკარ-წირვა დადგებოდაო,
მერე ჯაჭვით ჯვარის მონასტერში გავიდოდა, იქ დარეკავდა
ზარსა და იქ დადგებოდა წირვა-ლოცვა. შემდეგ ისევ ცხე-
თაში გამოვიდოდაო. ამ მწირ ბერის სახელს მთელი ქართვე-
ლობა იცნობდაო.

ერთხელ თამარ მეფე, ცხეთის ახლოს, ბებრის ციხეში
ბრძანდებოდაო. აქ ჩამოვარდნილა ლაპარაკი:

— ეს ჩვენი მწირ ბერი წმიდა კაცია, რომ ასე ადვილათ
გადის ჯაჭვზე და გამოდის!

ერთს იქ მყოფ ბერს უთქვამს.

— არა ბატონებო, რის წმიდა კაცია, ამ ჯაჭვზე ყველას
შეეძლება გავლა ადვილათ, აქ ოსტატობა გახლავსთ საჭირო

და არა სიწმინდე. იმაზე წმინდა მე ვახლავართ, გნებავთ მეც გავალ.

— აბა ერთი, გაბრძანდით და ვნახავთ, ამის სამაგიეროთ რასაც ითხოვ, იმას გიბოძებ, მიუგო თამარ მეფემ.

— ძალიან კარგი, ეხლავე გიახლებით.

ბერი მოემზადა მცხეთიდან ჯაჭვზე გავლას, მალეც ავიდა და დაიწყო ნელ-ნელა გასვლა.

თამარს გულში ჰაზრმა გაუელვა და თავისით სთქვა:

— ყოველი დედაკაცი უძლურ არს, თმა გძელ და ჭკუა მოკლე, ეს მეორეთ შევცდი, ღმერთო, მაპატივე ცდომა, თუ იმ ბერს ცუდი რამ დავალება სურდეს, აქეთ ნულარ გამოიყვან. ბერი ჩივიდა თუ არა შუა ჯაჭვზე, უცებ გადავარდა და აღიდებულს არაგვში ჩავარდა და დაიხრჩო.

— ამ შემთხვევის გამო თამარ მეფემ მცხეთელებს დიდი საჩუქარი მისცა, აჩუქა მიწები, შეაკეთა ხიდი და ბებრის ციხე, მცხეთა მორთო ლამაზათ.

მაშინდელი გაბმული ჯაჭვი დიდხანს იყო ასე დარჩენილი, ხოლო იმ ბერის შემდეგ კი აღარავინ გავიდოდაო. ბოლოს დამტკიცდა რომ მართლაც ის მწირ ბერი მეტათ სუფთა წმინდა კაცი ყოფილიყო.

ქართველ ხალხს თამარ მეფე წმინდანათ ჰყავს მიღებული, რადგანაც ძველათ ქართველთ ეკლესიამ თამარ მეფე წმინდანებთან შერიცხა, ზოგიერთ ქართველს მიტომ არ სჯერა, რომ თამარ მეფეს ქმარი ჰყვანდა, ეს რომ ვისმეს უთხრა, იგი შეურაცყოფათ მიიღებს, ეწყინება და გეტყვის:

— რას ბრძანებთ. როგორ გეკადრებათ, რომ თამარ მეფეს ქმარი ჰყვანდა.

ასეთი ამბის დასამტკიცებლათ ან რა გვარი მოთხრობაა ხალხში დარჩენილი:

თამარ დედოფლის მამა რომ გარდაიცვალა სარდლებმა და თავადებმა თამარ მეფეს გათხოვება სთხოვეს, მაგრამ თამარ

მეფემ გათხოვება არ ინდომა, უქრმოთ დარჩა, ქალწულებრივ გარდაიცვალა. ხალხი ძრიელ დარდობდა, რომ თამარ მეფე არ თხოვდებოა. ღმერთმა ერის წუხილი შეისმინა, თამარ მეფე მღვთის ბრძანებით დაორსულდა და ვაჟისშვილი შიეცა. ეს ვაჟისშვილი იყო ლაშა გიორგი. დაბადების უმაღლ, თამარ მეფეს ლაშა ძვირფასს სამოსში გაუხვევია და ძიძისთვის გაუბარებია. ძიძას გაუხდია, როცა გაზდილა, მოჩიტებულა, მაშინ თამარ მეფეს თავის თითებით ლაშასთვის ტანთსაცმელი შეუკერავს, ბანოვანნი გაუგზავნია, ტანისამოსი წაუღიათ, ლაშა მოურთავთ და თამარ მეფესთან მიუყვანათ. მის შემდეგ იგი თამარის გვერდით ყოფილა და იქ გაზრდილა.

თამარ მეფეს ეს უმაწვილი შიტომ მიუცია ძიძისთვის, რადგანაც ამის მოვლა სამეფო საქმეების სამსახურისთვის დროს წამართმევსო. ესეთი სიბრძნით სავსე იყო თამარი. კარის დიდებულებმა უთხრეს თამარ მეფეს:

— ნუ ინებებთ მაგას, მღვთის მოცემულს ნუ გააბრით სხვაზე. ნუ იკადრებთ, ღმერთმა არ გიწყინოთ.

— თქვენ ფიქრი ნუ გაქვსთ, ვინც გააჩინა იგივე დაარჩენს მას, ღმერთი თავის გაჩენილს არ გასწირავს, ეგ მე სამსახურის დროს წამართმევს; მე ასე ვარჩიე, ეგეც კარგად იქმნება, მეც ხალხის სამსახურის საქმეს არ დავაკლდები.

თამარის ასეთი განცხადება ყველას მოეწონა; ყველა ლოცავდა მის სიბრძნე გონიერებას.

ოსეთში ვერ ნახავთ ვერც ერთ ოსს, რომ იმან თამარ მეფეზე რამე გარდმოცემა, ლეგენდა, ან ლექსი არ იცოდ ს. სხვათა შორის მათში დარჩენილია შემდეგი ლეგენდარული გარდმოცემა.

თამარ მეფის დროს, იალბუზის მთაზე, თოვლი არ მოდიოდა, იგი სანაქებოთ იყო ყველას წინაშე. თამარ მეფესაც თავის ერთი მშვენიერა სასახლე ამ მთაზე ჰქონდა გაკეთებული, სასახლეში სხვათა შორის თამარ მეფისთვის საკუთრათ

აღებოლი იყო თორმეტი ოთახი, თორმეტივე სულ გარეულის ნადირთა ძვლებით შემკობილი, ძვირფასის ხალებით და ფარჩეულობით მორთული. ამ სასახლეს გარშემო დიდი გალავანი ეკრა, გალავანში ერთი დიდი თორმეტ ოთახიანი კოშკი იყო, ერთიც სხვა სასახლე, გალავანს შუა მშვენიერი ბაღი იზრდებოდა, თამარ მეფის გარეულ თხა, კანჯარი და ირმის ჯიჯიც შიგვე იყო გაშვეული და ბაღანს, სძოვდენ.

უმეტეს ნაწილს, თამარ მეფე ამ მთაზე სცხოვრებდა, უყვარდა აქ ამოსვლა და აქედგან მხერა ოთხ კუთხივ. ერთხელ თამარ მეფე სხვაგან მიბძანდებოდა, საქართველოს ადგილების დასათვალიერებლად. მალე წაბრძანდა კარის კაცებითა და თავის თორმეტ ოთახიანი სასახლის მთავრულათ თავის გამდელი დასტოვა, გამდელს პატივს სცემდა, წაბრძანების დროს გასაღებები გამდელს გარდასცა და უბრძანა ასე დავალებით:

— გამდელო, ეს გასაღებები შენ გებარბოდეს, ჩემ მოსვლამდის, შენ გააღე მხოლოდ თერთმეტი ოთახი და სუფთა ჰაერისა და მზისთვის სანათურები და დასტოვე. მხოლოდ გთხოვ, რომ მეთორმეტე ოთახის კარები კი არ გააღო, ეს არ დაივიწყო.

— პატიოსანი, მიუგო გამდელმა.

თამარ მეფე წაბრძანდა, მცირე ხნის შემდეგ დედაკაცს ცნობის მოყვარეობა აღეძრა მის, თუ ნეტა თამარ მეფემ მეთორმეტე კარის გაღება რათ აშიკრძალა, ნეტა იქ რა უნდა ჰქონდეს დამალულიო. სულმა ველარ გაუძლო, ვერ მოითმინა და პირველათ მეთორმეტე ოთახის კარები გააღო.

ამ ოთახში თამარ მეფეს თოვლს ვარ კვლავი ჰყოლია და წყვედელი, კარების გაღების უმაღლესი ვარსკვლავი კარში გაფრენილა, დედკაცი შეწუხებულა, მაგრამ ვეღარა უშველიარა.

ეს ამბავი თამარ მეფეს მალე შეუტყვია, იგი საჩქაროთ დაბრუნებულა შინ, მაგრამ ვარსკვლავისთვის ველარ უშველია-

რა, თამარ მეფეს დიდად სწყენია, ფიცის გატეხისათვის გამ-
დელი დაუწყევლოა.

ამ ამბის შემდეგ, მყინვარზე მუდამ წელს დიდი თოვლი
შოდის ხოლმე, თოვლისაგან იკრიბება დიდრონი ზვაეები,
მერმე ეს ზვაეი მოსარღვევით ნელნელა ემზადება, გაზაფხუ-
ლის ბირზე დიდის ქეჩა ქუხილით ძირს ეშვება, ვარდება და
მის მეოხებით გამლეოსა და გამომვლეოსაც საშინლათ ღუ-
პავს, ბევრი უბედურება მომხდარა მისგან, ჯერ ბევრიც მოხ-
დება.

თამარ მეფისაგან დაწყევლილი გამდელი ტარტაროზათ
ქცეულა, სასახლიდგან გაქცეულა და კუდიანების დაქში შე-
რაცხულა, მათში ჩარეულა საყოველთაფოთ, თამარ მეფის
ჯავრი კი მაინც გულში ჩაყოლია, სამაგიეროს გარდახდა მო-
უნდომნია.

განვლო დრო ჟამმან და თამარ მეფე გარდაიცვალა, რამ-
დენიმე ხნის შემდეგ დიდის გლოვით და გოდებით დასაფ-
ლავეს ერთ ალაგას. თამარ მეფეს გარდაცვალების ამბავი ტარ-
ტაროზ გამდელს მალე შეუტყვია.

ეს გაქცეულა დროზედ, გაუთხრია თამარ მეფის საფლავი,
ამოუღია და იალბუზის მთაზე წაუღია თავის სადგომ ბი-
ნასთან და ერთ ალაგას დაუსაფლავებია. ხალხის შინებია მას,
რომ ვაი თუ გაიგოს ვინმემ, მოვიდეს, მოსძებნოს, იპოვნოს
თამარის სამარე, ამოიღოს და წაიღოსო.

ამიტომ ამ ტარტაროზ დედაკაცს გაუკეთებინებია რამ-
დენიმე მარმარილოს ქვა, ერთ ქვაზე დაუწერია რომ აქ მარხია
თამარ მეფე, მეორეზე დაუწერია, რომ აქ არ მარხია თამარ
მეფე და ასე და ამ გვარათ სხვა ქვებიც. მერე წაუღია ეს
ქვები და ერთ ალაგას, სადაც თამარ მეფე არ ყოფილა და-
საფლავებული, იქ მოუფენია და მით დაუბნელებია თამარ
მეფის საფლავის ცნობა.

ერთ დროს ხალხს თამარ მეფის საფლავის ძებნა დაუწყ-
ვიათ, მერე მიუგნიათ იმ ადგილისათვის, სადაც მოსატყუებ-

ლათ მარმარილოს ქვები ყოფილა მოფენილი, ურხრიათ მრავალი საფლავები, მაგრამ ვერსად რა უპოვნიათ. ტარტაროზს დედაკაცს სულ უცხო ხამს ალაგას დაუკრძალავს თამარ მეფის გვამი.

ეს ხალხის გარდმოცემა არის, თორემ ისტორიით ჩვენ კარგათ ვიცით, რომ თამარ მეფე გელათში ასაფლავია, დავით აღმაშენებლის მახლობლათ, რაზედაც ზემოთაც ვისაუბრეთ.

საქართველოს კუთხეებში, თითქმის ყველა მხრის ქართველი ამბობს, რომ თამარ მეფე ძლიერი მეფე იყო, მან სპარსეთის ზოგიერთ მთავრებს ხარჯი დაადვა, ასევე დიდი გავლენა ჰქონდა სტამბოლზე. ამ ძლიერების საქებრათ ძველათვე გამოთქვეს შემდეგი ლექსიო.

„ურბნის ავაგე საყდარი, უწუღოს წყალი ვადინე,
ისპანს დაუსდევ ბეგას, სტამბოლს ხარჯა ავიდე,
თუთ ზღვაში წვინა ჩავაგდე, სმელეთი ჩემსკენ მოვიგდე,
ამდენი საქმის მომქმედან, ცხრა აღლი ტილო წავიდე“.

რკინათ იგულისხმება ხომალდის ლუზა. ქართველთა გარეშე თამარ მეფის ძლიერების შესახებ ლექებშიაც ძრიელ ბევრი ცნობებია დაშთენილი.

აქარაში, ზოგიერთი ბერი ფანატკი ხოჯა მოღები ბრძანებენ, რომ თამარ მეფე თათარი იყო. ამის მინაგვარი ცხინვალშიაც ყოფილა, აი მაგალითებრ. თამარ დედოფალი იყო ერთი ძლიერ თათრის ხელმწიფის ქალი. ეს ქალი ძრიელ ლამაზი იყო, მამამ გათხოვება დაუპირა, ქალი არ თხოვდებოდა, უარი სთქვა, მამას ჯავრი მოუყიდა, ერთს ოთახში დააპატომრა, მოინდომა მისი ტანჯვა, მაგრამ თამარი მალე მიხვდა ამას. ღმერთს შეეფერა ოლონდ ამ ციხიდას დამიხსენ და მე მაშინვე მოვინათლებიო. რაც ნატრა, ღმერთმა შეისმინა, თამარი ვარსკვლავათ იქცა, ციხიდგან გაფრინდა. ერთ

დიდს მთაზე ეკლესია გააკეთა და იქ დაიწყო ცხოვრება. მამამ ველარა აკადრა-რა, თამარმა ეკლესიის გვერდით ერთი კარგი სასახლეც გააკეთა, ერთ ოთახში ვარსკვლავი ჰყვანდა დაჭერილი, ერთხელ თამარ დედოფალი დასავლეთ საქართველოში მგზავრობდა. ამ დროს მისმა გამდელმა დაკეტილი ოთახის კარი გააღო, თოვლის ვარსკვლავი გაფრინდა, მის შემდეგ ცა ნისლით შეიკრა, თამარ შეფეშ ეს ამბავი მალე შეიტყო, შინ დაბრუნდა, მაგრამ ვარსკვლავს ველარა უშველა-რა, მას შემდეგ ეს მთები სულ ნისლით იკვრის და ჯერეთ ერთი წლის თოვლი არ არის გამდნარ გათავებული, რომ მეორე წლისაც ზედ ემატება და მის მეოხებით იქაურ მიდამოებთა ხეებსა და ყვავილებს სასტიკათ ახმობს. ამ შემთხვევის შემდეგ ჩამოვარდა ოსეთში ზამთარიო, ამ ზამთარმა დიდათ ავნო ოსის ხალხსაო.

ძველად, ქართველებმა შემდეგი ჩვეულება იცოდენ: საღმრთა ავადმყოფს რომ გაუჭირდებოდა, მას შეათქმევინებდენ, რომ ოღონდ კარგად გახდეს და მის შემდეგ თამარ მეფის საფლავს მოესძებნით. მის საფლავის მიწას თვალეებზე წავისომთ, საფლავს პატივს ვსცემთო.

ქართველ მაჰმადიანებს, ადრე, მგონი ქრისტიანობის დროს და შემდეგაც თამარ მეფის ლოცვა სცოდნიათ. ლოცვაში გამოხატული ყოფილა, რომ თამარ მეფე არ მომკვდარა, ის ღმერთთან ზის, წმიდანებთან იმყოფება; ის კიდევ მოვა ოდესმე, ჩვენს თხოვნას შეისმენს, აქარას ნახავს, თავის ბეგიებს დაემღურება. სწორეთ ასეთის საოცნებოს მიმართებით შესდგა ხალხში მრავალი სახალხო ლექსი.

ბევრს ალაგას ფშავ ხევსურეთ თუშეთშიაც ასევე ჰქონიათ, რომ თამარ მეფე არ მომკვდარა, ის საცაღა დაძინებული არის და ჩვენ თუ კარგათ შევევედრებით, მაშინ იგი აღდება და მოვა ჩვენთანაო. იქვე იტყვიან:

თამარ მეფე ამირანს იცნობდა, იალბუზე ამირანი ნახაო, როსტომ და ბეჟან თამარ მეფის გმირები იყვნენ, თამარ მეფეს

ესენი წაუძღვნენ წინ, როცა იგი ამირანთან წაბრძანდაო.
მთის ხალხს თამარ მეფე ხატათ აქვსთ გამოსახული.

თამარ მეფეს ოსმალებთან ომი ჰქონდათ, ომში ქართველებმა გაიმარჯვეს და სულთანს ტყვეთ ჩაუვარდათ, ჰყრობილი თამარ მეფეს მიჰგვარეს, როცა ჰყრობილი თამარ მეფის წინაშე წარსდგა და სახეზედ შეხელა, უცბათ შეკრთა, უკან დაიწია და ყვირილი დაიწყო:

— მიშველეთ, მიშველეთ.

იქ მყოფთ საჩქაროდ ჰკითხეს.

— რა იყო, რა დაგეშართა, რის შეგეშინდა?

— მე იმის შემეშინდა, რომ თამარ მეფის გვირგვინს გარს ერთი ხლმით ამოდებული კაცი უფლის და იმ გაღვსილ ხმალს სულ აქეთ იქეთ ატრიალებს მტრის წინააღმდეგ.

მოხვევებში გაგონილი.

თამარ მეფეს ქრმის შერთვა არ უნდოდა, მაგრამ ხალხმა დაატანა ძალა და მიტომ გათხოვდა. ორი წლის შემდეგ, მთელს საქართველოში ასეთი ბრძანება განაცხადა: მთელს საქართველოს კუთხეებიდან, სადაც კი მღვდელი, ბერი, დიაკვანი, ღარიბი, მოხუცი, ობოლი და ქვრივი არიან, ყველანი ჩემ წინ წარმოდგენონ და მოწყალება მიიღონო. ბრძანების თანხმად, თამარ მეფის სასახლის კარზედ დიდი ხალი ხალხი მოგროვდა. თამარ მეფემ ხაზინა გახსნა და ღარიბებს მოწყალებას თვით ურიგებდა. მოხვევებიდან ერთი მღვდელი წარსდგა მოწყალებისთვის, ამას მოწყალება რომ მისცეს, მღვდელმა ჰკითხა იქ მყოფთ.

— ამას რაზედ მაძღვეთ, რა უნდა უყო ამას, ეს მე რაფ მინდა!!

— რა უნდა უყო და მოიხმარე, ხოლო მის სამაგიეროდ
თამარ მეფისთვის ილოცეთ.

— რა ვილოცო, მიბრძანეთ თქვენა.

— ილოცე, რომ თამარ მეფეს წვერი და ულვაშები გა-
მოესხას.

— კარგიო. უთხრა მღვდელმა და თან იგი წავიდა თა-
ვის სასახლისაკენ. მეორე დღეს წირვაზედ ღმერთს შეევედრა,
რომ ღმერთო თამარ მეფეს! წვერი და ულვაშები გამოასხიო-
ეს მღვდელი მეტად წმიდა კაცი ყოფილა, მისი ვედრება
შეისმინა და თამარ მეფეს უცვათ წვერი და ულვაში გამო-
ესხა. რამდენიმე დღის შემდეგ თამარ მეფემ პირს ბაღდადი
ახიდა, წარსდგა თავის დიდებულების წინაშე და სთხოვა
დაბარება ყველა იმ პირების, ვინც-კი მას გახლნენ და თვით
მისგან მოწყალება მიიღეს, ბრძანება მალე შესრულდა, მოწყ-
ალების მიმღებთ მალე მოიყარეს თავი თამარ მეფის წინა, მათ
სათითაოდ გამოჰკითხეს თუ ვინ როგორ ილოცა, შემდეგ
წარსდგა მოხვეი მღვდელი, ამას მისცეს კითხვა, მან უთხრა:

— ღმერთო! თამარ მეფეს წვერი და ულვაში გამოას-
ხიო.

— რათ ილოცე მაგრე, ვინ გითხრა მის ლოცვა.

— აქ მითხრეს ბატონო, მოწყალების მიღების დროს.
თამარ მეფემ ეს მღვდელი თავის სასახლეში მიიხმო, საჩუქრე-
ბი მისცა, საქმე გამოჰკითხა და შემდეგ უბძანა.

— წადი, მამაო, შენ წმინდა კაცი ყოფილხარ, ეს საჩუქ-
რები შენთვის წაიღე, არავის კი უთხრა. ხოლო ახლა კი
ილოცე რომ მე ეს წვერ-ულვაშები გამცვივდეს. მღვდელმა
მოისმინა ყოველისფერი, გამოეთხოვა მეფეს და თავის სასახ-
ლისაკენ წავიდა, მეორე დღეს, წირვაზედ ღმერთს შეევედრა:
თამარ მეფეს წვერ-ულვაში გასცვივდეს სახიდამაო. ღმერთმა
შეისმინა მისი ლოცვა და წვერ-ულვაში გასცვივდაო. ამის
შემდეგ ეს მოხვეი მღვდელი თამარ მეფემ კვალად მიიხმო
თვისკენ და წყალობა მისცა, იგი მღვდელი წმინდანი იყო,

თამარმა თავის კარის ეკლესიის მღვდლად დანიშნა. თამარ მეფის ჯარმა რომ ნუქარდონს ომი დაუწყო, იმ დღეს, ამ მღვდელმა ვარძიაში სწირა, იქვე წირვაზედ ბრძანდებოდა თამარ მეფე, წირვაზედ მღვდელმა შეიტყო რომ ქართველმა ჯარმა გაიმარჯვაო, მალე გამოვიდა საკურთხევილიდამ და თამარ მეფეს ლოცვა კურთხევით ასე მიმართა.

— დიდებულო მეფეო, მოგილოცავთ, მოგილოცავთ, ჩვენმა ჯარმა გაიმარჯვა, მტერს დამუზღებულებს მოგიყვანენ, თქვენ კარგად ბრძანდებოდვთ, ეს მე წირვის დროს ცხადლივ გამოიმეცხადა.

მართლაც და ამბავი მალე მოუვიდათ, რომ ქართველთა მხედრობამ მტერი სასტიკათ დაამარცხაო. იგინი გააქციეს და თვით გამარჯვებულნი მოდიან თამარ მეფის წინაშეო.

ჯავახელთ ნაამბობი.

საოცარია საქართველოს ხალხის თვისება, ყველა კუთხის ქართველი დაბარაკობს, რომ თამარ მეფე ჩვენი კუთხის დიდს ეკლესიაში მარხიაო. მურღელელნი ამბობენ, რომ თამარ მეფე მურღულში მარხიაო. მაქახელელნი-მაქახელში, რაჭველი-რაჭაში, ჯავახელნი-ჯავახეთში—თმოგეს. ამასზედ ამბობენ, რომ ვითომც თმოგვის ახლოს, მტკვრის პირს, ერთ ალაგას კუნძულის მსგავსი ქალაქია. ადრე ამ ქალაქზედ მტკვარი მდინარებდა, ერთ ალაგას მტკვარს გადურეცხია და როცა დამშრალა, იქ გამოჩენილხ ერთი საფლავი, სადაც თამარ მეფის კუბო და აკვანი მდგარა. კუბოს დამარხვის დროს, აკვანიც შიგ ჩაუტანებიათ თურმე, ამ კუბოს და აკვანს ხალხი დიდხანს ხედავდა თურმე, მერე კი საცალა გაქრა, ზეცისკენ წაიღეს ანგელოსებმაო.

ქართლში დაშთენილი.

თამარ მეფემ ბეთანიის ეკკლესიის შენება დაიწყო სოფ. სამადლოს. ამის შესახებ ბრძანება დროით გამოაცხადა. ეკკლესიის ალაგი დანიშნეს, მალე ქვა, კირი, ხე, ტყეც მოზიდეს, მასალაც შეკრიბეს, მალე საძირკველიც ჩაყარეს, მალე საძირკველის თავიც აამაღლეს. ერთ დღესასწაულ დღეს, საძირკველის კედლებს მტრედები, შოშიები და სხვა ფრინველები დაესივნენ, კედლის ნაწილები სულ კენჭებათ აქციეს, ფრთებ ქვეშ შეიწყეს და გაფრინდნენ უდაბურ ტყეში და მიიტანეს და იქ დააწყეს სადაც დღეს ბეთანიის ეკკლესია არის. ფრინველთაგან ამ მასალების ზიდვა რამდენსამე დღეს გაგრძელდა. ეს ამბავი თამარ მეფესაც დროით მოხსენდა, თამარ მეფე მალე მიბრძანდა და თავის თვალით ნახა ფრინველთაგან ქვების მოტაცება და ზიდვა, ის ადვილიც მალე ნახა სადაც ეს ფრინველები მასალას ზიდავდნენ. თამარ მეფე მალე მიხვდა საქმის გარემოებაო.

იმ დღეს თამარ მეფე დაღლილი ბრძანდებოდა, ცოტად მიეძინა, ძალში სიზმრათ გამოეცხადა, რომ დიდებულს ბეთანიის სასახლოთ აღაშენა ეკკლესია და მით აღიდგეთ სახელი თვისიო. თამარ მეფემ ასეთ ჩვენებას დიდი ყურადღება მიაქცია, სამადლოზედ ეკკლესიის შენება დაიწყეს იმ ალაგას, სადაც დღეს ბეთანია არის. თამარ მეფეს ბეთანია დიდათ უყვარდა. ამიტომაც დახატეს შიგ შისი სურათი. ბეთანიას თამარ მეფეც დიდს დახმარებას აძლევდა, იგი მონასტრათ იქმნა დანიშნული.

თფილისში დაშთენილი.

თამარ მეფე წმინდა ქალი იყო, იგი წმინდანათ არს შერაცხული. იგი რომ გარდაიცვალა, ზეცილამ ორი ანგელოზი

ჩამოვიდა ოქროს აკვანი ჩამოიტანეს, შიგ ჩააწვინეს, ზეცას გაფრინდნენ და თამარიც თან წაიყვანეს, ამიტომაც არის, რომ მისი საფლავი დედამიწაზედ არავინ იცის, იგი არსად არის, სადაც თამარ შეფე გარდაიცვალა. იმ ალაგას რამდენსამე ხანს ნათელი იდგა.

მაჭახლური ცნობა.

მაჭახელში დაშთენილი ცნობა თამარ მეფის დროს მისის ბრძანებით საყდარს ეფფრატი მიტომ დაარქვეს, რადგანაც როცა აკეთებდენ, მაშინ იტყოდნენ ხოლმე, რომ ეს ეკკლესია იმ ფრათ უნდა გავაკეთოთ როგორც ესა და ეს ეკკლესია რის გაკეთებულიო. ამიტომ ეფფრატი სიტყვა „იმ ფრათ“-იღამ გადაკეთდაო. სოფ. ხერთვისი მიტომ დაერქვა, რადგანაც აქ ორთ ხეობის წყალი მაჭახელა მეორე ხევის წყალს ერთვის და მიტომ იტყოდნენ ხევთ ერთვისო და აქედგან წარმოსდგა ხერთვისიო.

1871 წ. გაზ. „დროება“-ში სწერს დ. წ. შემდეგს:— მაჭახელში ვიყავ და შევიტყე, რომ ერთს ოჯახში მოიბოგება თამარ დედოფლის წიგნიო, ოსმალურს ენაზეო. მე ამ წიგნის თარგმნა მინდოდა ქართულს ენაზედო, მაგრამ ჩემდა სამწუხაროდ, მის პატრონმა ეს წიგნი არ მათხოვა და ამიტომ ვერ სთარგმნიო.

ეახილი სიმონის ძე თედეშვილის ცნობებით დაწერილი ოსებში დარჩენილი ამბები და ლეგენდები.

თამარ მეფე ისეთი ძლიერი და წმინდანი იყო, რომ სადაც იგი ფეხს დადგამდა და სიტყვას იტყოდა, იქ მაშინათვე ყველაფერი გაკეთდებოდა, მაგალითებრ იტყოდა, აშენდეს საყდარი და იგი აშენდებოდა,—გამოვიდეს წყალიო და ესეც გამოვიდოდა.

სოფ. მთარაროში არის ერთი ქვა-ბათლოი (ბგთლემი), მეორე ქვა არის სოფ. ყებალთაში, ეს ორი ქვა იერუსალიმიდამ არის მოტანილიო. ერთი ქვა თამარ მეფის არის და მეორე დავით სოსლანისაო. აქეთვე რარის მთაზედ, თამარ მეფის ჯარისათვის სააგარაკო ყოფილა ზამთარს, ზაფხულს ჯარი დიდუბეში მდგარა.

თერქი და ტუროკი დაშურაო. ამიტომ დიგორელნი წმინდა კაცს ეძებდენ. რომ იქნება მისის ლოცვით წყალი ისევ გამოვიდესო. სხვა და სხვა ტომთა რჩევით, ამათ თამარ მეფეს სთხოვეს ლოცვაო. ეს მივიდა, ილოცა და მის მერე ორივე წყალი ხელ ახლა გამოვიდაო.

ამბობენ, რომ თამარ მეფეს თავის ძვირფასი სახლი მარტოდ იალბუზის მთაზედ კი არა აქვსო, არამედ მას მეორე სახლი არარატის მთაზედ აქვს და მესამე ყინვარის და ყაზიბგის მთაზედო. ამას ისეთი ძალა აქვნდა, რომ ერთის მთილამ მეორე თავის მთის სახლს ელაპარაკებოდა და ყველაფერს აგებინებდაო. ყველა ეს სასახლეები მეტად ძვირფასად ნაგებნი ყოფილან.

დავით სოსლანი გარდაიცვალა, ორი წლის შემდეგ იგი გაცოცხლდა და უკან მოვიდა. ქართველებს და ოსებს საყვედური უთხრა, რატომ ხარებს არ მიკლავდითო, უსაყვედურა, რომ საქონლის სული ჩემთან არ მოდიოდაო. ამაზედ ძალიან გაჯავრდა. მერე წავიდა და თავის ჯავრი თურქებზედ იყარა. ერთ აღაგას წვეულება იყო, იქ ჩამოხტა, მჭიწივის. ერთმა იქ მყოფმა უთხრა:—ცხენს მე შეგინახამო. დავით სოსლანმა ჰკითხა, რომ გაგიძალიანდეს და თოკი გასწიოსო, რომ გაიკცესო? მიუგო: თუ გაძალიანდება, მაშინ მეც გაუშვებო. ამას არ მისცა ცხენი და თავი მოსჭრა. მერე მეორე კაცმა უთხრა: მე შეგინახამო, ამასაც ისევე ჰკითხა; საბელი რომ გასწიოს

და გაგვექცეს, მერე რას იქმო? მიუგო: თუკი გადალუანდება მეც მიუშვებო. მასაც თავი მოსჭრა. მესამემ უთხრა: მე შევი-
ნახამო. საბელი რომ გაგიწყვიტოსო, რას იქმო? ამან უთხრა
კისერში დავიჭერო, კისრით რომ დაგჯაბნოს. მაშინ რას
იქმო? მიუგო: კუდს დაუჭერ და მაინც არ გაუშვებო. ცხენი
ამას მიაბარა, თვითონ მასპინძელთან მივიდა. ნადიმის გათა-
ვების შემდეგ, თურქეთი აჩქლო, თავის ქვეყნის ჯავრი ამოი-
ყარა, დიდი ძალი საქონელი იშოვნა, ყველა ესენი საქართვე-
ლოში მოიტანა და რადგანაც თავის ხალხი უყვარდა ეს სა-
ქონელი სულ მათ დაურიგა. თანვე მოიყვანა ერთი ლურჯი
ხარი, რომელსაც რქები აბრაშუმით შეეკრა, იალბუზის მთა-
ზედ წაიყვანა, იქ, იგი ღმერთს შესწირა და თითონ ბარასტ-
თან (აბრამი) გაფრინდა, სამოთხეში, ანუ საიქიოს, მათს გვერ-
დით დაჯდა და თამარიც იქ ზის.

60 წლის წინედ, ერთი მოხუცი კაცი იტყოდა ხოლმე:
რომ მე იალბუზის მთაზედ აველ, იქ ვნახე, რომ ეს მთა გა-
რეთ სულ თოვლით არის მოართული, ხოლო შიგ კი მშვე-
ნიერი ქალაქია, სახლებს სულ ბროლის კედლები აქვს, იქვე
არის ძვირფასად ნაკეთი კოშკები, იგინი სავსეა სულ ძვირფას
საქონლით, ნადირიც ბევრია. ერთ ალაგას სამი ოქროს კუ-
ბო არის, ერთზედ ეწერა: თამარ მეფე, სუფთა ასოებით, ვნა-
ხე, შიგ ანგელოზის მზგავსი ქალი ესვენა, მე შევშინდი.
მეორე კუბო დავით სოსლანის იყო და მესამე რუსუდანის.
მათს ახლოს ორი წყარო მოდის, ერთი ოქროსი, მეორე
რძისა.

დავით სოსლანს ოსები არტენს უწოდებენ, იგი იყო გმი-
რი კაცი, ტანი ჰქონდა ფოლადის, იგი ბევრს ხალხს ხოცავ-
და, ამიტომ იგი ღმერთმა ცაში გააფრინა და მთვარეზედ და-
აბა. მთვარეზედ იგი დღესაც მოჩანს ჩრდილი ღრუბლებივით.
მთვარეზედ მიბმულმა დავით სოსლანმა ღმერთს ერთი რამის

ნება რთვა სთხოვა, ღმერთმაც ნება მისცა, მაშინ დავით სოს-
ლანმა იქ მოკრიბა გველი, ხელიკი, ჯოჯო, ბაყაყნი და სხვა
ასეთნი და მალლიდან ძირს გადმოყარა ქვეყანაზედ და მათ
მიტომ დაერქვათ ქართულად ქვე წარმავალნი. ამას შემდეგ
გაჩნდენ თურმე ქვეყანაზედ ესენი.

დავით სოსლანს ერთი ამხანაგი ჰყვანდა ბათრაჯა, რკი-
ნის კაცი, მერე ეს ზეცაში ავიდა, 50 დღე და ღამე იქ სამჭიდ-
ლოში იყო, გადადნა. მერე ფოლადად გადაიქცა, მერე იქიდან
შავ ზღვაში გადისროლეს, ამით მან ზღვა დააშრო. მის შემ-
დეგ ზარბაზნებს ამ ფოლადის კაცით ისროდნენ და მიტომ
ალარაფერი რჩებოდა დაუნგრეველი და თვით მთებიც კი ინ-
გრეოდა, რაისა გამო ამოდენა დიდი და პატარა მთები არის,
ამ კაცის ამხანაგი ამირანი ყოფილა. ერთი კაცი იალბუზად
ასულა, იქ ამირანი უნახავს, ამ ფოლადის კაცის ამხანაგი,
ამირანი თურმე ხმა მალლა სტიროდა და ამბობდა, რომ მე
ისე ჩემი ტანჯვა არ მადარდებს, როგორც ჩემი ამხანაგებისაო
ჩვენ სამნი როცა ბურთს ვთამაშობდით, მაშინ მით ქვეყანას
ვანგრევდითო, ამიტომ მთებიც ზოგი დაბალია, ზოგი მაღა-
ლიო. ყოველივეო ხდებოდა თამარ მეფის დროსაო.

თამარ მეფე იმერეთში მოგზაურობდა, სახლი მოახლეებს
ჩააბარა, ერთს ოთახში, სკივრში ცისკრის ვარსკვლავი ჰყვანდა
დაქერილი, ეს სკივრი შეცდომით მოახლემ გააღო, ცისკრის
ვარსკვლავი გაიქცა. მალე თოვა დაიწყო, თორემ მინამ თო-
ვა არ იცოდო. თამარმა ყველაფერი გაიგო, დადარდიანდა,
მალე უკან დაბრუნდა, გზაში სთქვა თურმე რამე უბედურება
მეწვევაო. რაქაში სოფ. ღართან რომ მივიდა, ცხენმა თოვ-
ლის ღარის კეთება დაიწყო, ამიტომ ამ სოფელს ეს სახელი
ეწოდა-ღარი. აქედამ მალე მივიდნენ ერთ ალაგას, გზაში
თოვლი ცხენს ბეჭვამლის აუვიდა, ამიტომ ამ ალაგას ოსურად
ონი უწოდეს, ოსურად ბეჭვს ნიშნავს. აქედამსოფ. კუდაროში

მივიდნენ, თოვლმა ცხენი მოუკლა, მიტომამ სოფელს კვდარი დაერქვა, თორემ წინედ სხვა სახელი რქმევია. აქილამ წავიდენ, გზაში დიდი ყინვები ნახეს, ერთ ალაკას ჩამოხდენ, ამიტომ ამ ალაგას ზამთარეთი უწოდეს, აქედამ ჯავში ასულან, აქ ვარსკვლავის გაფრენაზედ დიდათ იჯავრა და მიტომაც სოფელს ჯავა დაარქვეს. ამის შემდეგ იგი ზეცაში აფრინდა. ზოგნი იტყვიან ზეცაში კი არა იალბუხედ აფრინდა, იქ მიიცვალა და ეხლაც კი ოქროს კუბოში ასვენიაო.

ვიდრე თოვლით შეიმოსებოდა ეს მთები, მინამდის ივინი სულ ზვრებით იყო შექოლილიო. ეხლაც არის ამის ნიშნებიო. ამ მთებს სოფელ ქესელეთელნი წელიწადში ოთხხარს სწირავდენ თამარის სახელისათვის. იქ რომ წვიმა მოდის იტყვიან თამარ დედოფალი სტირისო და თავის მსხვერპლს თხოულობსო. ესენივე იტყვიან: თამარ მეფე ყველა ნადირის ენაზედ ლაპარაკობდაო. მოსამსახურედ ფრანიკი და ლომბაი ჰყვანდაო, ესე იგი **ლომი** და **ვეფხვიო**.

თამარ მეფე ერთხელ მოსკოვში ლოცულობდა, ამ ლოცვის დროს, მან მღვთის მშობლისაგან მიიღო ის ხატი, რომელიც ეხლა მოსკოვის საყდარში ასვენია და რომელსაც ბატის სცემენ ოსები, ჩეჩნები, ქისტები და ინგუშები.

ოსები ამბობენ ჩეჩნების სიტყვით, რომ მთვარე თამარ დედოფალიაო. ცისკრის ვარსკვლავის გაფრენამდის მთვარე ცაზედ არ იყოფო. როცა ვარსკვლავი აფრინდა, მაშინ თამარ მეფეს ძრეელ ჯავრი მოუვიდა და აფრინდა ცაში და იქ მთვარეთ იქცაო. ჩეჩნებივე ამბობენ, რომ თამარ მეფე ერთის ნაბიჯით იარებოდაო.

ესენივე ამბობენ შემდეგს, ქრისტე როცა ამაღლდა, მაშინ მან თავის გვირგვინი ბაგრატიონთ ერთს გვარის წევრს

გარდასცაო. მერე ეს გვირგვინი მემკვიდრეობით თამარ მეფეს ერგოვო. შემდეგ თამარის ეს გვირგვინი დაიკარგაო.

ზოგნი იტყვიან, რომ თამარ დედოფალი ისეთი წმინდანი იყო, რომ მას სამეფო გვირგვინი ზეცილამ დაედგაო. ამ დადგმის მიზეზად ის გახდა, რომ იგი მეტად მღვთის მოყვარე იყო, ღატაკთ შეწირაღე და ქვრივ-ობოლთა და მოხუცებულთა გამდელიო. უამისოდ ეს რომ ასე არ ყოფილიყოს, მაშინ თამარი ამ გვირგვინს ვერ მიიღებდაო. თამარ მეფეს ქმარი არ ჰყვანდა, ლაშა გიორგი მღვთის ბრძანებით დაეზადაო. მერე ეს ყმაწვილი ტყეში ერთს ხის ძირას დასტოვესო. იქ ამ ყმაწვილს ღმერთმა ერთი ირემი მიუჩინა, რომელიც ყმაწვილს ძუძუს აწოვებდა და სდიდაო. გავიდა რამდენიჲე ხანი და ერთ ნადირობის დროს, თამარი ამ ყმაწვილს თავის მაწოვარის ირმით ერთ ალაგას შეჰყარაო. ეს ყმაწვილი და ირემიც თამარ მეფემ თავის სახლში წააყვავინაო. ეს ყმაწვილი იყო ლაშა გიორგიო, ამაზედ არის ნათქვამი.

„ბაგრატიონთ გვარის კაცსა, იმისი ძუძუ უწოვნია,
ჯალაში კადაგდებულად მონადირეს უპოვნიაო“.

ამიტომ თამარ მეფეს წესად დაუდგენია, რომ ბაგრატიონთ გვარის კაცებმა ირმის ხორცი არა ქამონ და მიტომ იგინი არც სჭამენო.

ეს ადგილი გადასხვაფერებით მოყვანილია ერთ ლეგენდაში, რომელიც დაბეჭდილია 1901 წ. ჟურ. „მოგზაურის“ მერვე წიგნში. ლეგენდა დაუწერია ბ. ებანოიძეს სოფ. საქარაში, ეს ლეგენდა მე აქ მთლათ უნდა მომეყვანა, მაგრამ ვერ მოვიყვანე აქ იმ მიზეზის გამო, რომ იქ პირველ მაჰმადიანებზედ შეუფერებელი ლაპარაკია და მეორე თვით თამარ მეფეც ისეა მოხუნებული, რაც არ არის ღირსი დაბეჭდვის, დავსძენთ აქ, რომ ამ ლეგენდაში მოთავსებულია ცნობები „ბაგრატიონთ გვირგვინისა“ ხოლო „ბაგრატიონთ გვირგვინი“

სხვას მეფეს შეეხება, ჩვენ მაინც ამ ღვგენდის ადგილიც მო-
ვიყვანეთ შემოკლებით. ვისაც სურს ამ ვრცელი ღვგენდის
წაკითხვა იმან იგი წაკითხოს „მოგზაურში“.

ზ. ჭ.

947. 999

✶ 551

947.922

ქ 551

ზ. კიკინაძე, მეორე თუმანოვის ქუჩა სახლი № 32.

ფასი ორი შაური